

Orbán Viktor: Társadalmi önszerveződés nozgalom a politikai
rendszerben /A lengyel példa/ c. szakdolgozatáról.

A dolgozat néneválasztása igen jó és aktuális. Mind a politi-
kai elméletnek, mind a politikai gyakorlatnak egyik legfonto-
sabb területévé vált a társadalom és a hatalom viszonyának át-
értékelődése, és ennek az új tartalmu kapcsolatrendszernek a
politikai rendszerben való megjelenése. Lengyelország pedig
igen tanulságos konkrét példával szolgált erre nézve is.

A dolgozat két fő részből áll. Az első, rövidebb fejezet azo-
kat az elméleti kereteket fogalmazza meg, amiben a vizsgáló-
dást folytatja a szerző. Módszertanilag szerencsés az a megol-
dás, hogy egyrészt munkafogalmakat és munkaértelmezéseket ad,
másrészt nagyon szigorúan behatárolja a várható problémák körét.
Ezzel sikerül elkerülnie a túl hosszú, és tulajdonképpen nag-
olthatatlan elméleti kalandozásokat. Így az elméleti bevezető
fesz és világosan tömör.

A második - lengyel - rész a szolidaritás társadalmi mozgalom
fejlődését és mozgalmi sajátosságait helyezi bele ebbe a vizs-
gálati keretbe, amit az első fejezetben határolt le. Igen
sikeres a válság - a társadalom önszerveződési válasza - és
az öngazgatás összekapcsolása.

A szakdolgozat szakirodalmi háttere, elméleti fogalomrendszer
nessze túlhaladja a szokásos szakdolgozati szintet. A társadai-
ni nozgalmak és a szocialista civil társadalom problematikájá-
nak vizsgálata még a szaktudományi magyar irodalmat nézve is
ujszerű és egyéni.

Mindezekre tekintettel a jelölt szakdolgozatát a Bizottság
előtt
jeles /5/
eredménnyel megvédte.

Budapest, 1987.március 11.

Samu Mihály
/Dr. Samu Mihály/
tanszékvezető egyetemi tanár

Ezen másolat az eredetivel
mindenben megegyezik.
Budapest, 2002. 04. 04.

ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
Dékáni Titkárságának

DÖRÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
Állam- és Jogtudományi Kar

Szmt. 1110. Hemen út 12.

Tel: 669-902

TANSELYI IGAZOLÓ LAP
A SZAKDOLGOZAT BENYUJTÁSÁHOZ

Név: OABÁN VIKTOR tagozat: V évf.: 14 oszlop.: N.

A szakdolgozat címe: Társadalom és jogtudományok a

politikai rendszerben / A magyar példán /

Az engedélyező tanszék: Állam- és jogelmélet

Első konzultáció: /a szakdolgozat tárgyának elfogadása, tájé-
koztatás a szakirodalomról és egyéb forrásokról/.

Budapest, 1985. december 10.

Fellegi Tamás

oktató

/Ezt az igazolást a nappali tagozaton a VII. félév végéig
/december 15-ig/, az esti és levelező tagozaton a VIII. félév
végéig /május 15-ig/ köteles a hallgató a dékáni hivatalban
bemutatni./

Mylvántartásba vettem:

Budapest, 1987. II. 6.

Fellegi Tamás
a dékáni hivatal előadója

Második konzultáció /a szakirodalom áttanulmányozása után, a
dolgozat vázlatának elkészítése./

Budapest, 1986. június 10.

Fellegi Tamás

oktató

Az igazoló lapot a szakdolgozathoz kell csatolni, anélkül a
szakdolgozat nem fogadható el. A szakdolgozatot a dékáni hiva-
talban az alábbi időpontig kell leadni:

- I. állárvizsgaidőszakra /december -- január/ augusztus 31.
II. állárvizsgaidőszakra /május - június / január 31.

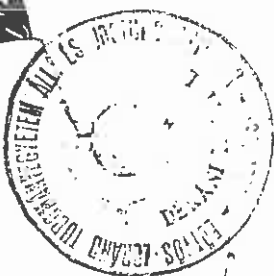
XVIII. 104

1986-87

2011. 11. 17.

Y. Kovács / Katalin

S Z A K D O L G O Z A T

Ezen másolat az eredetivel
mindenben megegyezik.
Budapest, 2012. 04. 04.

K. N. W.

Ez a másolat az eredetivel
összhangban van.
Készítette: Orbán Viktor
1987. 11. 22.

TÁRSADALMI ÖNSZERVEZŐDÉS ÉS MOZGALOM A POLITIKAI
RENDSZERBEN

/A lengyel példa/

Készítette: Orbán Viktor
1987. 11. 22.

Készítette: Orbán Viktor

Handwritten notes and stamps in the top right corner, including "A2 04 04" and "JAN 1954".

Tartalomjegyzék

Old.

Bevezető megjegyzések, vagyis mire vállalkoztunk ?

Első fejezet: Elméleti vázlat

1

I. A politikai állam-polgári társadalom gondolatának gyökerei

1

II. A probléma fő vonalai Gramscinál

7

III. Milyen képet mutat a politikai állam-polgári társadalom a szocializmusban és hogyan kapcsolódnak hozzá a mozgalmak?

11

Második fejezet: Önigazgató mozgalom Lengyelországban.

25

I. Miért izgalmas számunkra az önigazgatás?

25

II. A válság fogalmáról

28

III. Mitől újszerű a Szolidaritás?

29

IV. Az önkorlátozásról

34

V. Milyen körülmények között született újjá az önigazgató gondolat?

44

VI. Az önigazgató mozgalom megoldási kísérletei

53

Következtetések, vagyis mire jutottunk?

65

K. 12. 4. 54.
K. 12. 4. 54.
K. 12. 4. 54.

Bevezető megjegyzések

Ez az írás arra tesz kísérletet, hogy hozzájáruljon a szocialista társadalmak önszerveződési kísérleteinek megértéséhez. A dolgozat végén levont tanulságok azonban nem terjeszthetők ki az összes közép-kelet-európai szocialista országra, mert egyetlen ország válságának vizsgálata nem lehet elegendő régió szintű általánosítások levonására. Ezt a megszorítást még akkor is meg kell tenniük, ha nyilvánvalónak tűnik, hogy a közép-kelet-európai szocialista országok politikai rendszereinek hasonlósága miatt kézenfekvőnek tűnhet egy-egy összefüggés általános érvényűvé emelése. Az önszerveződés problémáját nem bonthattuk ki csak a szocialista társadalmak jelenségeinek megfigyelésére szorítkozva, mert nem állt rendelkezésünkre olyan - a tudományos vitákban kiforrott - fogalomrendszer, amely alkalmas lett volna arra, hogy egyértelműen tükrözze ezeket a társadalmi folyamatokat. A politikai rendszer problémáival foglalkozó írások általában ismertnek és tisztázott tartalmúnak tételezik az olyan alapkategóriákat mint pl. a civil- vagy polgári társadalom, társadalmi mozgalom. A mi megítélésünk szerint ezek a terminusok nem tekinthetők "adott" fogalmaknak. Ennek a véleményünknek adunk hangot az első fejezetben, amikor megpróbáljuk megvonni ezeket a lassan már vitán felül álló kategóriáknak a határait. Az első fejezet az " Elméleti vázlat " címet viseli, ezzel is jelezve, hogy sem a dolgozat keretei, sem a szerző jelenlegi ismeretei nem elegendőek a kérdéskör részletes kidolgozásához.

12 04 04
X. 04 04

I. fejezet

ELMÉLETI VÁZLAT

I.

A társadalmi struktúra polgári társadalom - politikai állam dualista felfogásának ma már könyvtárnyira rúgó irodalma van. Számunkra ezek közül a kérdéskör klasszikusainak tekintett hegeli és marxi nézetek és ezek interpretációi ismeresetek leginkább.

A mult század első negyedétől napjainkig világszerte számos teoretikus kísérelte meg a polgári társadalom - politikai állam fogalompár segítségével értelmezni az emberi fejlődés modern kori szakaszát.

Ezzel ki is mondtuk azt az állítást, amellyel történelmi korra, nemzetre és pártállásra tekintet nélkül - szinte kivétel nélkül - majdnem mindenki egyetért, aki akár csak néhány sort is leírt a problémával kapcsolatban, nevesül, hogy a polgári társadalom - politikai állam - gondolatrendszer az európai gondolkodás modernkori terméke. Még pontosabban annak a folyamatnak a gondolati reflexiója, amelyet - és itt szinte korlátlan a választási lehetőség a kifejezések között - a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetnek vagy a tradicionális társadalomból a modern társadalomba való átmenetnek kereszteltek el leggyakrabban.

A dolgozat második fejezetének témaválasztását az a hipotézisünk indokolta, amely szerint a szocialista társadalmak nyílt válságának időszakában az éppen válságba jutott politikai rendszer politológiai és szociológiai laboratóriumként szolgálhat abban az értelemben, hogy a politikai intézményrendszer eresztékeinek meglazulásával szabadabban hathatnak az adott társadalomban rejlő önszerveződési igények és képességek. A lengyel válság történései minden esetre igazolták ezt a várakozásunkat.

A II. fejezet gondolatait az öngazgató mozgalom problémái köré szőttük.

Ez nem jelenti azt, hogy szükséges lenne ismertetni a különböző, létező öngazgatásra épülő politikai rendszereket. Mi mindössze a lengyel válságnak a társadalmi önszerveződésre nézve levonható tanulságait akartuk csokorba fogni. Így fel sem merült annak igénye, hogy elemezzük az öngazgatásra épülő jugoszláv társadalmi berendezkedést.

A dolgozat befejező " Következtetések " című részében az első és a második fejezetben tett megállapítások egymásra vonatkoztatását tűztük ki célul, az elméleti jellegű hipotézisek és konkrét történelmi tények ütköztetéseként.

Innentől kezdve minden irányban teljes a zűrzavar, A zűrzavarnak tetsző tengernyi gondolati irány kialakulásának egyik oka, hogy a feudális társadalom túlhaladását - amely régióként és országoként más és más időpontban és különböző módokon ment végbe / már önmagában rengeteg elméleti probléma !/ számtalan szempontból lehet megközelíteni.

A tárgyalt társadalmi folyamat valóban olyan mélyen újszerű és összetett volt, hogy egyetlen aspektus irodalma is lassan átfoghatatlan méretűvé dagad. /pl. az individuum gyökeres átalakulása, a gazdaság új minősége, a jog változása, stb./

A mi számunkra a dolgozat szempontjából az a fontos, hogy megvizsgáljuk, mennyiben lehetséges a fogalom használata a létező szocialista államok társadalmi folyamatainak, így pl. a társadalmi mozgalmaknak az értelmezésére. Vagyis mit tudunk mondani a szocialista társadalmak esetében az állami szervezetrendszerrel függetlenül, azok alól vagy mellől előbujó, közhatalmi viszonyoktól mentes állampolgári kezdeményezésekről a politikai állam - polgári társadalom terminus technicus segítségével?

Ehhez előljáróban néhány kérdést tisztáznunk kell. Az első ilyen kérdés: mi volt a lényege azoknak a változásoknak, amelyek értelmezésére Hegel, illetve Marx bevezette a fogalompár használatát. Hegel és Marx koruk társadalmi folyamatainak a korábbi formációktól - az evidencia erejével -

jelentkező különbözőséget próbálták értelmezni az említett fogalom pár - az európai fejlődés újszerű fejleményének legfontosabbikát jelölő dichotómia - segítségével. Ma már közhelyként hat Magyarországon az a megállapítás, hogy a polgári rend kifejlődésének legjelentősebb elméleti kérdése a polgári társadalom - politikai állam szétválasztásának értelmezése. A még ma is nyitott tudományos polémia ismertetése - és azok megoldása különösen - nem lehet célja e dolgozatnak. Mindössze a későbbiekben felhasználandó értelmezések vázaltszerű felleltározására vállalkozhatunk.

A két fejlődési szakaszt elhatároló jelenség summázta, hogy az emberi élet elemeinek jellege átlényegül. A hűbéri viszonyok keretei között a ma polgárinak nevezhető élet elemei egyuttal az állami élet részeit is alkották. /pl. család, munka, birtok/ A magánszféra és a közsféra elkülönülése ismeretlen volt. Erre szokás klasszikus példaként citálni a rendek ügyét, amelyek egyrészt szociális kategóriákként - pl. születés, birtok - másrészt politikai kategóriákként is funkcionáltak azáltal, hogy valamely rend tagjai a többiektől különböző, politikai jogosultsággal rendelkeztek. Vagyis a társadalom tagjai, mint államtest-tagok sem birtak azonos jogokkal, másképpen fogalmazva: államalkotó mivoltukban sem voltak egyenlőeknek tekinthetők. A ma magánszférának nevezett elemek fent vázolt jellege változott meg alapvetően a tőkés társadalmak kialakulásával. Ezt a változást most két különböző szintről közelítjük meg.

Az egyének szintjén ez azt jelentette, hogy - ebben a fogalmi megközelítésben - a kapitalista társadalom individumának élete polgári és állampolgári életre szakadt. A születés, a rend, a foglalkozás, a műveltség többé már nem politikailag minősítő körülmények. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy ezek a különbségek "valójában" megszűntek volna. A polgári társadalom tagjaiként - bourgeoisként - a polgárok között továbbra is lényeges különbségek mutatkoztak. Ha az egyén életét mint az államszervezet tagjának létét vizsgáljuk - mint citoyen - akkor a polgári társadalom minden tagja ugyanazon jogokkal rendelkezik, az államnak, mint a népszuverénitás letéteményesének egyenlő és egyenrangú részese. Ebben az értelemben a kapitalista társadalom tagjai egyenlőek, mint :

- szabad és egyenlő magánjogi szubjektumok
- morálisan és világnézetileg szabad szubjektumok
- politikailag szabad szubjektumok. ¹

Ha a kapitalizmus jelentette változást a társadalmi szférák szintjén vizsgáljuk, akkor azt a közkeletű megállapítást hívhatjuk segítségül, hogy a kapitalizmus liberális szakaszára a gazdaság és az állam különválása a jellemző. Miben jelentkezik ez a szétválás?

Először is létezik egy funkcionális elkülönülés a két szféra között. A liberális kor állama - szemben a feudális társadalom államával - nem látott el termelési funkciókat, a termelés a "levált" gazdaság kizárólagos funkciójává vált.

Az állam létének értelmét úgy fogalmazták meg, mint a tőkés termelés feltételeinek biztosítását. Ebben az értelemben az állam feladatává vált

- a polgári jogi érintkezés védelme
- a termelés osztársadalmi feltételeinek megteremtése
- a piac nem kívánatos hatásaival szembeni védekezés
- a jogrendszer hozzáigazítása a piac változó szükségleteihez.²

Az állam működésének irányát tehát a termelés szükségletei határozták meg alapvetően.

Másodszor a funkcionális elkülönülésen túl megfigyelhető a szférák rendszerré szerveződése. Az azonos funkciót szolgáló elemek között sajátos, csak az adott szférára jellemző kapcsolatrendszer alakult ki. Így a gazdaság esetében a termelést biztosító elemek csak és kizárólag a piac logikája szerint kapcsolódnak össze. "A modernizációval végbemenő funkcionális elkülönülések egyik lényeges mozzanata ugyanis abban áll, hogy az egyes szférák az elválás menetében részfolyamataikat illetően egyre inkább lezáródnak egymással szemben és a részfolyamatok csak az adott szféra belső logikája szerint alakulnak."³

A gazdaság esetében ez annyit jelent, hogy a gazdaságnak, —mint a termelés szférájának—részfolyamatai, a termelékenység optimalizálása és az ezt kikényszerítő piac szabályai szerint alakulnak. Ugyanez a folyamat figyelhető meg az állam esetében is, itt is kiépül az állami logika által behatárolt kap-

12. jn jn
m! jw

csolatrendszer az azonos funkciókat ellátó elemek között. A gazdaság elkülönülésének mértékét a piac intézményesülésének mélysége határozza meg. Minél intézményesítettebb a piac, annál teljesebben érvényesül a belső logika, annál tisztábban, teljesebben képes leválni a gazdaság az állam intézményrendszeréről. Innen fakad, hogy az angolszász országokat, ahol ez az intézményesülés a legerősebb volt, a legteljesebben különvált gazdasági rendszerű országoknak, a "következetes polgári átalakulás nemzeteinek" tartják, míg a feudális terheltség jelzője /pl. Németország/ az állam és a gazdaság funkcionális elemeinek visszafogott elkülönülését jelzi.

Harmadszor: a különválás nem jelenti a gazdaság és az állam hermetikus elszigetelését. A két rendszerre szerveződött funkció / a termelés, a termelés feltételeinek biztosítása, később az "állam" politikai rendszerre szerveződésével a társadalom ujratermelésének átfogó irányítása/ kölcsönhatásban áll egymással. A viszony újszerűségét az adja, hogy ez a kapcsolat nem jelenti a két rendszer önállóságának felszámolását, hogy bármelyikük is feladná saját logikáját, illetve bármelyikük képes lenne a másikra kényszeríteni saját működési elvét. Ebben az értelemben mondható, "hogy a modernizáció folyamatában az egymás felé lezáródott szférák ezután csak egészében - rendszerként-kapcsolódnak össze egymással." ⁴

Handwritten notes and stamps in the top right corner, including a date stamp "1974. 04. 04." and a signature.

Ez az elemzés segíthet annak megvilágításában, hogy a tőkés társadalomban egyre aktívabb szerepet felvállaló állam jelenségét megkülönböztessük a gazdaság és állam összeolvadásától, ami egyet jelentene a civil társadalom - politikai állam egybecsuszásával. A liberálkapitalizmus, mint a tőkés társadalom legkorábbi alakja csak rövid ideig jellemezte az európai társadalomfejlődést, s köztudottan rengeteg különböző árnyalatú variánsa létezett a meghatározó jellemzőkön belül. A XIX. század végétől figyelhető meg az állam fokozatosan növekvő mértékű beavatkozása az ujratermelési folyamatba. Gyakran értékelik úgy ezt a tendenciát, mint a két alrendszer összefonódását, vagy mint a társadalom általános újra-átpolitizálódását, egy sajátos refeudalizációs folyamatot.⁵ A modern funkcionalista rendszerelmélet elemzésében ez a folyamat más értelmet kap. Az állam a " pénzmédiumon " keresztül nyúl bele a gazdaságba, ami annyit jelent, hogy az állami célok átvitele a gazdaságba a pénzforgalom feltételeinek állami befolyásolása útján történik, vagyis mind az állam, mind a gazdaság részfolyamatai továbbra is elkülönült belső rendező elv szerint szerveződnek.⁶

II.

Az 1920-as évektől kezdődően, Gramsci munkáiban bukkan fel ismét a polgári társadalom - politikai állam fogalompár. Gramsci átértelmezte a klasszikusok alkotta fogalmi

keretet, ő már nem a tökéletes társadalom korábbi formációk-
tól elütő jellegzetességeinek filozófikus megközelítésére
hasznalta fel. Abból az "elsőrendű és /bizonyos feltételek
fennállása esetén/ kiküszöbölhetetlen tényből" indult ki,
hogy "valóban léteznek kormányzók és kormányzottak, vezetők
és vezetettek".⁷

Vizsgálódásának célját pedig a leghatékonyabb vezetés
- az ő értelmezésében ez annak felismerését jelentette,
miképp lehet a legkönnyebben elérni a vezetettek engedelmességét - módszerének kimunkálásában jelölte meg.⁸

A társadalom vezetésének elemzése vetette fel a polgári
társadalom - politikai állam fogalmának problémáját, a kettő
viszonyának kérdését és az ebből következő taktikai konzek-
venciákat.

A klasszikus megállapítástól eltérően - amely a
magánszféra megfelelőjeként használja a polgári társadalom
kategóriáját, Gramsci a "konszenzusz viszonyok"⁹ által
uralt területtel azonosítja ezt. Olyan szférája ez a társa-
dalomnak, amely felöleli a konszenzuson alapuló kapcsolat-
formákat /pl. pártok, családok, egyházak és más önkéntes
egyesülések/. A hangsúly az önkéntes szón van, mert a pár-
tokon és az egyházon belül is érvényesülhetnek kényszerele-
mek, de ezek önkéntesen vállalhatók, vagy levethetők - végső
esetben a csoporthoz tartozás feladásával - míg a fogalom
ellentétéként értelmezett politikai társadalom kényszere alól
nem lehetséges kilépés. A politikai állam fogalmát felváltja

a politikai társadalom kategóriája. A társadalomnak ebben a szférájában a közhatalmi kényszer alkalmazása az uralkodó jelenség. "Amit pillanatnyilag tehetünk, az a két felépítési szint rögzítése: az egyik, amelyet " polgári társadalomnak " nevezhetünk az, amely egyszerűen magánjellegűnek nevezett organizmusok együttese: a másik a politikai társadalom vagy az állam. Ez a két szint megfelel a hegemonia funkcióinak, amelyet az uralkodó csoport gyakorol a társadalom minden területén : másfelől a direkt uralomnak vagy parancsnokságnak, amelyet az államon és a jogi kormányzaton keresztül érvényesít." ¹⁰

A két szféra kapcsolatát az jellemzi, hogy nem különülnek el és nem függetlenek egymástól teljesen, nem rekesztik ki egészen egymást. Ennek oka, hogy a társadalmi élet elemeinek többsége - attól függően, milyen funkcióba lép - része lehet mindkét szférának. R.Simon példáinak egyike szerint a politikai párt elsősorban a konszenzus elnyerésében érdekelt, s mint ilyen a polgári társadalom része, amint azonban választásokat nyert párttá válik és vezetői kormányt alakítanak az állam, vagyis a kényszer jellegű viszonyok részesévé lesz. ¹¹

A tőkésosztály a morális-intellektuális fölénye révén a polgári társadalmon keresztül is gyakorolja hatalmát. Ennek taktikai konzekvenciája, hogy a társadalmi berendezkedés átalakításához nem elegendő az államhatalom megragadása, a polgári társadalomban is tulsulyra kell szert tennie a

vezetni kívánó csoportnak. "Egy társadalmi csoport a kormányzati hatalom elnyerése előtt már gyakorolhatja, sőt ténylegesen gyakorolnia kell a vezetést /ez valójában egy a hatalom elnyerésének feltételei közül/ ezt követően akkor lesz domináns, amikor a hatalmat gyakorolja, de még ha szilárdan tartja is a kezében azt, továbbra is vezetnie kell." ¹²

A fent vázolt taktikai alapkövetelmények Gramsci szerint csak jól fejlett polgári társadalmakkal rendelkező országok esetében alkalmazhatók. Gramsci lényeges megkülönböztetést tesz a nyugat-európai országok és a cári Oroszország között. "Oroszországban az állam volt minden, a polgári társadalom kezdetleges és cseppfolyós volt; Nyugaton az állam és polgári társadalom között helyes arány állt fenn és amint az állam megrendült, rögtön megmutatkozott a polgári társadalom vaskos szerkezete. Az állam csak előretolt lövészárk volt s mögötte az erődítmények és kazamaták vaskos láncolata huzódott meg; ennek szilárdsága természetesen alkalmakként változott, de éppen ezért volt szükség az egyes országok helyzetének alapos felderítésére." ¹³

Ezek a taktikai fejtegetések azért voltak lényegesek számunkra, mert átvezetnek a dolgozat következő, fontosabb kérdéseire; milyen képet mutat a szocialista országokban a polgári társadalom és a politikai állam /politikai társadalom/ viszonya?

12. 04. 01.
Kupiw

- 11 -

III.

Létezik-e polgári társadalom és politikai állam a szocialistának nevezett viszonyok között? Ha lehetséges ilyen szétválasztás, milyen új elemekkel gyarapodott a fogalompár, miután szocialista talajra került?

Általánosnak mondható az a vélemény, hogy a szocialista típusú rendszerek társadalom-fogalma kidolgozatlan, ráadásul a polgári társadalom - politikai állam fogalompár értelmezése átcsuszott a gazdaság - politika kapcsolat értelmezésébe. " A polgári társadalom - politikai állam kettőse története és részben elméletitörténete is szinte teljesen hiányzik a hazai koncepciókból, pedig viszonyuk minden átrendeződésével belső tartalmuk is változott, hiszen nem kész szférák voltak, hanem viszonyrendszerek, amelyeket ki kellett alakítani és minden szakaszban át kellett strukturálni. Most itt állunk és arra az alapvető kérdésre, hogy mi a társadalom, lényegében nem tudunk válaszolni, legfeljebb a polgári társadalom fogalmát újra elővenni és fordítással történő átértelmezéssel egy radikálisan új szituációban hasznosítani." ¹⁴

A tanácstalanság két forrásból táplálkozik. Az első meghatározó tényezőnek tekinthető a közép-kelet-európai társadalomfejlődés mássága mind Nyugathoz, mind Kelethez képest. Ezzel a fő vonalaiban ma már feldolgozott történetfilozófiai problémával itt nincs helyünk foglalkozni.

A második meghatározó tényező, hogy a történelemben eddig előkép nélküli, radikálisan új állam - társadalom viszony rendszer alakult ki Közép-Kelet-Európában a Szovjetunió expanziója következtében. A következőkben megkíséreljük számbavenni az új állam - társadalom kapcsolat meghatározó jellemzőit.

Ha a funkcionális differenciálódás oldaláról közelítünk a kérdéshez, akkor az első szembeötlő jellegzetesség, hogy nem találkozunk a társadalmi alrendszerek nyugat-európaihoz hasonló elkülönülésével. Az ilyen típusú elkülönülés ha csökevényesen létezett is '49 előtt, de határozott kezdeményei voltak.¹⁵ A szovjet típusú intézményrendszer az eddig kiépült kezdeményeket is összetörte. Az állammal szemben megfogalmazható civil társadalom szempontjából a magántársadalom alapját képező magángazdaság "felszívása" jelenti a legnagyobb elméleti problémát. Az új társadalmi formáció elsődleges jellemzője ugyanis a tőkeviszonyok államosítása.¹⁶ Meghatározóvá válik az állami tulajdon, a saját tőke és az ezzel való magánrendelkezés, a vállalkozás lehetősége megszűnik, illetve föld alá szorul. A tulajdonviszonyok átalakítását politikai, hatalmi eszközzel érték el, belső társadalomfejlődési előzmények nélküli szervetlen aktussal. Az állam egyszemélyben termelőeszköz-tulajdonossá, a többlettermelés elsajátítójává és ennek elosztójává vált. A tulajdonviszonyok államosítása nem jelentette azok társadalmasítását. Az állami tulajdonforma ugyanis feltételezi az

من ۱۲
مهر

- 13 -

elkülönült állami rendelkezési viszonyokat, s ebben a társadalom meghatározó többsége nem vehet közvetlenül részt. A közvetett részvétel pedig kizárólag az állam közbejöttével történhet. A termelés a munkamegosztás szabályai szerint meghatározott rendben elkülönülő termelési egységekben folyik, ahol külső szükségletre termelnek. Uralkodó forma a gyári, üzemi szervezet, az irányítást az állami szervek által meghatározott igazgatók, menedzserek végzik. Ezek a megbízottak alkalmazzák a közvetlen termelőket. Az állam szabályozza a munkaviszony létesítésének és megszüntetésének feltételeit, megszabja a munkabért, vagyis a munkaerőpiacot is szoros ellenőrzés alatt tartja.¹⁷ Ebben a konstrukcióban a munkavállaló állami tulajdonra alapozott bér munkás viszonyban áll, mert:

- a munkaadó teljesen független a termelőtől
- a termelőegységen belül államilag rögzítettek a jogosítványok
- a termelőknek a termelés lényeges kérdéseibe és a termelésben elfoglalt szerepükbe nincs beleszólásuk.

Látható tehát, hogy a közhatalmi viszonyoktól mentes, konszenzus uralta társadalmi terület jelentősen beszűkült az állam feldagadásával. Ez azonban nem zárhatja ki a létezését.

Minden társadalomban törvényszerűen létezik a formalizált és államosított gazdasággal szemben az anyagi létnek egy olyan szintje, ahol érvényesül a felszámolhatatlan magánérdek.

A politikai szféra irányításával megszerveződött makro-gazdaság a maga sajátos makrofelhalmozási érdekeinek megfelelően "agresszív módon maga alá rendeli a mikrogazdaságot", létrehozhatja a mikrogazdaság működésének feltételeit, de uralni nem tudja azt. Ezen a területen mindig a magánérdekek által kialakított viszonyok uralkodnak, s a magánérdekek a strukturaképző erők.¹⁸

"...polgári társadalom tehát mindig van, legfeljebb torzultan, nem adekvát formában."¹⁹

Az állam-társadalom viszonyrendszer egyik metszete a fent vázolt társadalom - gazdaság kapcsolat

A teljes ábra másik vetülete az államnak, mint a politikai hatalom birtokosának, és a társadalomnak a kapcsolata. Az állam sajátos helyet foglal el szocialista társadalompolitikai rendszerében, ezért elengedhetetlen ezt a sajátos pozíciót pontosan körülhatárolni. Három pólusú viszonyrendszerrel állunk szemben; párt - állam - társadalom. Az európai társadalomfejlődés történetében az államközpontú politikai rendszerek voltak túlsúlyban s csak kivételesen fordultak elő más szisztémák. A politikai rendszer fogalmának taglalása nélkül, ez annyit jelent, hogy az adott társadalomalakulaton belül a stratégiai döntéshozó pozícióban-vagyis a főhatalom birtokosának helyzetében-az állam áll. Ennek megfelelően a pártok versengésének célja a kormányalkítás, az államgépezet birtoklása. A magyar politikaelméleti irodalomban ma már vita nélkül elfogadott tétel, hogy a szocializ-

mus politikai rendszere pártközpontu politikai rendszer, a főhatalom birtokosa nem az állam, hanem a kommunista párt. Ennek ellenére a szocialista országokban az állam továbbra is létezik, mint elkülönült és legális közhatalom. A szocialista állam polgárai olyan egyénekként jelennek meg, akik deklaráltan egyenlő jogokkal rendelkeznek mint az államtest tagjai és a népszuverenitás elvére épülő állam letéteményesei.

Az állam a "valódi" különségek fölé húzott formálisan egyenlő jogokkal bíró polgárok akaratából származtatja létezését. Az állam a szocialista berendezkedésben is megőrzi intézményesen elkülönült jellegét, ebből fakadóan a polgárok csak intézményes közvetítésekkel érvényesíthetik államformáló akarataikat. Ezt a célt szolgálja a képviselői intézményrendszer. Azonban "... az állam létrehozása nem hordoz politikai alternatívákat, mivel a társadalom építésének alternatívái nem jelennek meg választási kérdésként.

Ezeket az alternatívákat tehát a politikai párt hordozza, s csak korlátozott módon engedi megjelenni a képviselői testben, miután a tényleges döntések tartalmát előzetesen - sok esetben egészen apró részletekbe menően - kialakítja." ²⁰

Ez egyrészt azt jelenti, hogy a polgárok a képviselői test révén olyan állami szervezetrendszer hoznak létre, amely nem dönthet a társadalom építésének lehetséges alternatíváiban, tehát a társadalom életét leginkább meghatározó kérdésben. Másrészt arról is szó van, hogy a polgárok akarata által keletkezett

szervezetrendszer - bár magát a népszuverenitás elvére épülőnek tekinti - nem önálló, függő helyzetben van.

" Az államnak a pártpolitikától való függését mutatja, hogy az alkotmányos berendezkedés, illetőleg a politikai rendszer milyensége a párt kompetenciájához tartozó kérdés, a népszuverenitás elve csupán formálisan jelenik meg".²¹

Az állam szerepe kettős: egyfelől közvetíti a párt és a társadalom között, másrészt a társadalom érdekviszonyainak korlátozott megjelenését biztosító területként funkcionál.

A párt - társadalom kapcsolat alapvető jellemzője, hogy a pártpolitikai szféra nem szorul legitimációs mechanizmusok működtetésére." Nem tesztelődik általános társadalmi akarattal / ehhez csak válsághelyzetben jut közel / A politika szilárdságát vagy bázisnélküliségét a közvélemény közvetíti, de a közakarat nem illetékes, fogalmilag nem lehet illetékes benne."²²

A szocialista társadalom polgárai olyan bért munkásként állanak előttünk, akik a formális népszuverenitás letéteményeseiként formálisan egyenlőek, mint az államtest részei.

Rendelkeznek olyan jogosítványokkal, amelyek formálisan felruházzák őket a társadalom életét legalapvetőbben meghatározó döntések meghozatalában való közvetett részvétellel. Képviselési és részvételi jogosítványaik azonban a párt- állam - társadalom viszonyrendszer sajátos elrendezettsége következtében csak formálisak lehetnek.

A képviselet és részvétel létező formái alkalmatlanok a polgárok politikai és gazdasági érdekeinek érvényesítésére. Ez azon-

12. 04. 04.
K. Kov

ban nem jelenti azt, hogy ilyen érdekek ne léteznének.

Ennek megfelelően léteznek tudatosult és kiérlelt politikai értékek isde ezek "... nagy része megakad a közvetlen munkavállalói és fogyasztói szinten és a politikai viszonyokhoz többnyire passzívan és tudattalanul viszonyul." ²³

Ezek után megfogalmazhatjuk a szocialista országok civil társadalmával kapcsolatos fő állításunkat:

Nem beszélhetünk hagyományos értelemben / Nyugaton kialakult/ civil társadalomról a szocialista politikai rendszerekben.

Hiányzik a fogalom klasszikus értelemben vett használatához a társadalmi alrendszerek funkcionális elkülönülése, és hiányzik az államban testet öltő polgári egyenlőség is.

Annál inkább jogosnak tűnik a polgári társadalom fogalmának használata a társadalomszerkezet strukturalista megközelítése esetén.

" A népnek és a társadalom életének mint a polgári társadalomnak két párhuzamos és egymásnak ellentmondó strukturája van, a hivatalos és a valóságos, hiszen a funkcionális strukturák differenciálatlansága, mint "hiány" visszatér strukturális szervező elvként: a társadalmat és annak mindennapi életét nem lehet sem kiiktatni sem redukálni, legfeljebb kényszerpályára terelni vagy önmaga mögé bujtatni." ²⁴

A legfontosabb kérdés azonban továbbra is nyitva marad: tekinthető-e az egyének "mindennapi életének" ²⁵ összessége civil társadalomnak? Nyilvánvalóan nem. A civil társadalom

ELŐKÖZMŐK
1. A társadalom fogalma
2. A társadalom fogalma
3. A társadalom fogalma
4. A társadalom fogalma
5. A társadalom fogalma
6. A társadalom fogalma
7. A társadalom fogalma
8. A társadalom fogalma
9. A társadalom fogalma
10. A társadalom fogalma
11. A társadalom fogalma
12. A társadalom fogalma
13. A társadalom fogalma
14. A társadalom fogalma
15. A társadalom fogalma
16. A társadalom fogalma
17. A társadalom fogalma
18. A társadalom fogalma
19. A társadalom fogalma
20. A társadalom fogalma
21. A társadalom fogalma
22. A társadalom fogalma
23. A társadalom fogalma
24. A társadalom fogalma
25. A társadalom fogalma
26. A társadalom fogalma
27. A társadalom fogalma
28. A társadalom fogalma
29. A társadalom fogalma
30. A társadalom fogalma
31. A társadalom fogalma
32. A társadalom fogalma
33. A társadalom fogalma
34. A társadalom fogalma
35. A társadalom fogalma
36. A társadalom fogalma
37. A társadalom fogalma
38. A társadalom fogalma
39. A társadalom fogalma
40. A társadalom fogalma
41. A társadalom fogalma
42. A társadalom fogalma
43. A társadalom fogalma
44. A társadalom fogalma
45. A társadalom fogalma
46. A társadalom fogalma
47. A társadalom fogalma
48. A társadalom fogalma
49. A társadalom fogalma
50. A társadalom fogalma
51. A társadalom fogalma
52. A társadalom fogalma
53. A társadalom fogalma
54. A társadalom fogalma
55. A társadalom fogalma
56. A társadalom fogalma
57. A társadalom fogalma
58. A társadalom fogalma
59. A társadalom fogalma
60. A társadalom fogalma
61. A társadalom fogalma
62. A társadalom fogalma
63. A társadalom fogalma
64. A társadalom fogalma
65. A társadalom fogalma
66. A társadalom fogalma
67. A társadalom fogalma
68. A társadalom fogalma
69. A társadalom fogalma
70. A társadalom fogalma
71. A társadalom fogalma
72. A társadalom fogalma
73. A társadalom fogalma
74. A társadalom fogalma
75. A társadalom fogalma
76. A társadalom fogalma
77. A társadalom fogalma
78. A társadalom fogalma
79. A társadalom fogalma
80. A társadalom fogalma
81. A társadalom fogalma
82. A társadalom fogalma
83. A társadalom fogalma
84. A társadalom fogalma
85. A társadalom fogalma
86. A társadalom fogalma
87. A társadalom fogalma
88. A társadalom fogalma
89. A társadalom fogalma
90. A társadalom fogalma
91. A társadalom fogalma
92. A társadalom fogalma
93. A társadalom fogalma
94. A társadalom fogalma
95. A társadalom fogalma
96. A társadalom fogalma
97. A társadalom fogalma
98. A társadalom fogalma
99. A társadalom fogalma
100. A társadalom fogalma

klasszikus jelentése és a szocialista társadalom egyéneinek "mindennapi életének" összessége között ott húzódik az alapvető különbség, hogy a civil társadalom klasszikus értelmének fogalmi tartozéka a polgári létszféra strukturalitása, szervezettsége, szemben a szocialista társadalmak diffúziósával. A társadalom fogalmát a továbbiakban két különböző értelemben fogjuk használni, egyrészt mint az emberi élet általános közegének megjelölését, másrészt mint a közhatalmi viszonyoktól mentes "mindennapi élet" szférájának megjelölését, mint polgári társadalmat.

Ha a klasszikus értelemben vett civil társadalom és ebből következően a klasszikus értelemben vett állampolgár is hiányzik a közép-kelet-európai politikai rendszerekből, akkor milyen értelemben beszélhetünk társadalmi mozgalmakról, mi a fogalom tartalma? Mert kétségtelenül léteznek a szocialista országokban olyan társadalmi jelenségek, amelyek felvetik a fenti kérdést. Csak részben elégíthet ki bennünket az a válasz, hogy ezek a mozgalmak nem "igazi" hanem csak "pszeudó" vagy "kvázi" mozgalmak. Ezek a megoldási kísérletek semmit sem mondanak a dolgozat tulajdonképpeni tárgyát képező Szolidaritás típusú mozgalmakról.

A társadalmi mozgalmak története hasonlóan az őket értelmezni próbáló elméletek történetéhez tiszteletre méltó multra tekinthet vissza. A legutóbbi időkig azonban úgy tűnt, apály uralkodik ezen a területen. Az elmúlt 10-15 év nyugat európai társadalmi folyamatai, az alternatív mozgalmak

12.04.04
Kovács

- 19 -

porondra lépése szülte új feszültségek, új magatartásformák azonban felkavarták a mozgalomkutatás csendes vizeit.

Magyarországon semmi sem szolgált okként hasonló fordulatra, sőt a nyugat-európai mozgalmak felvetetett elméleti problémák is csak szórványosan jelentek meg a hazai irodalomban. Itthon a hazai mozgalmak elméleti szintű feldolgozása sohasem kerülhetett a társadalomtudományi kutatások divatos témái közé.

Egyrészt nem volt mit kutatni - leszámítva egészen rövid ideig tartó kezdeményeket, mint pl. a Dialógus-másrészt a téma ideológikus jellege is elriasztotta a területtől a szociológiai és politológiai tudományok művelőit. Ezért nem került sor itthon sohasem a közép-kelet-európai válságok mozgalomelméleti szempontból való elemzésére.

A társadalmi mozgalmak problémáinak megválaszolásával kísérletezők hasonló dilemma előtt állnak, mint a polgári társadalom - politikai állam kettősével foglalkozók, nevezetesen homály fedi a szocialista társadalmi mozgalmak fogalmának jelentését. A követhető eljárás hasonlatos a civil társadalom értelmezése során járhatónak bizonyult módszerhez; elővenni a társadalmi mozgalom fogalmát és valamilyen átértelmezéssel " egy radikálisan új szituációban hasznosítani." ²⁶ A társadalmi mozgalom fogalmára a nyugati irodalomban sincs vita nélkül elfogadott definíció.

A Szabó Máté interpretációiból kibontakozó sokszínű megoldási kísérleteket itt nem célszerű újra felsorolni.

12. 04. 04.
K. V. W.

- 20 -

Célunk eléréséig - a szocialista társadalmi mozgalmak strukturális sajátosságainak megvizsgálásáig - elegendő egy morfológiai súlypontú meghatározás. " A társadalmi mozgalmak kollektív kísérletek a társadalmi intézmények megváltoztatására, vagy egy teljesen új rend létrehozására. Szervezett csoportok átfogó formális szervezet nélkül."²⁷ Egy ilyen vagy ehhez hasonló morfológiai hangsúlyú meghatározás elfogadható lenne a közép-kelet-európai jelenségek megnevezésére is, de figyelmen kívül hagyná ezeknek a jelenségeknek a strukturális aspektusát. Tekintve, hogy ezek a jelenségek a nyugat-európaiaktól merőben eltérő talajon születnek meg, kulcskérdés az ebből adódó különbségek számbavétele, vagyis annak vizsgálata, hogy a társadalmi struktúra sajátosságai, ellentmondásai miképpen hatnak a társadalmi mozgalmak kialakulására, valamint létezik-e, és ha igen, milyen jellemzőkkel írható le a fordított hatásmechanizmus.

Kiindulópontként két állítást szögezünk le:

1. A közép-kelet-európai társadalmi mozgalmak nyugatiakétól eltérő minősége nemcsak a "fordulatok évei" után figyelhető meg. Funkcióik már a kapitalizmusban jelentősen különböznek a klasszikus fejlődési utat bejárt társadalmak mozgalmainak funkcióitól.²⁸
2. A társadalmi mozgalmak kialakulása és fejlődési sajátosságai meghatározó módon összefüggnek a civil társadalom szocializmusbeli fejlődési sajátosságaival.

2002.04.24.
Készítve: [illegible]
[illegible]
[illegible]

A kommunista pártok hatalomra kerülése alapvető változást hozott a kelet-európai mozgalmak történetében. A munkásmozgalom, tehát egy társadalmi mozgalom került az államhatalom birtokosának helyzetébe. Sőt egy mozgalom vonta oly módon függő helyzetbe az állami szervezetrendszert, hogy a főhatalmat már nem az állam, hanem kizárólagossága révén a mozgalom gyakorolta.

A nyugati mozgalom-kutatás egyik kulcsfogalma a "mozgalmi szektor". Ezek szerint egy adott társadalomban mindig több mozgalom működik egyidőben, s ezeknek összességé alkotja a mozgalmi szektort. "Adott társadalom, illetve társadalom-típus mozgalmi szektora a társadalom alapstruktúrája révén meghatározott egységet alkot. Ezen az egységen belül azonban a különböző részrendszerek, társadalmi szférák, lokális egységek stb. alapján elkülönült mozgalmi típusok, formák találhatók meg"³⁰. A mozgalmi szektornak ezt a - mozgalom-elmélet művelői által "normálisnak" tekintett - plurális állapotát szüntette meg a munkásmozgalom az államhatalom birtokában.

Két egymással összefüggő tendencia figyelhető itt meg. Az elsőt a mozgalmi szektor monopolizálásának, a másodikat a munkásmozgalomnak és a pártszervezetnek átfogó, teljes intézményesítésének nevezik.³¹ Legpontosabban - hasonlóan az állammal történetekhez - a mozgalmi szektor pártosításáról beszélhetünk. Kérdés, hogy nem lenne-e következetesebb monopoli-

lizálás helyett a mozgalmi szektor megszüntetéséről beszélni, hiszen egyfelől a kommunista-párt és az általa engedélyezett és ellenőrzött mozgalomjellegű kezdeményezéseken kívül más mozgalmak nem jöhetnek létre, másfelől a párt intézményesedése olyan átfogóvá teljesedett ki, hogy már nem tekinthető mozgalomnak. Kiüresedett mozgalmi szektorról pedig fogalmi képtelenség beszélni. Normál /stabil/ helyzetben tehát a szocialista országok mozgalom nélküli társadalmak.³²

A társadalmi mozgalmak egyik lehetséges értelmezése az érdekek felőli közelítés, annak meghatározása milyen helyet foglalnak el a mozgalmak a társadalom érdekközvetítő rendszerében.³³ Általános érvényű összefüggésként mondható el, hogy minden társadalom szervezetében léteznek olyan intézményesített csatornák, amelyek funkciójuk szerint a társadalomban kialakult igényeket, érdekeket közvetítik a döntéshozatali eljárásban közreműködők felé. A közvetítő csatornák milyenségét /szélességét, tagoltságát/ a konkrét társadalom politikai rendszerének minősége szabja meg.

Amennyiben a társadalom testében olyan érdekek, igények válnak tömegessé, amelyeket az intézményesült érdekközvetítő rendszer nem képes felszívni, akkor ezek a törekvések a létező intézményrendszeren kívüli kifejeződési formát keresnek, esetleg mozgalom formáját öltve kísérlik meg a céljaik eléréséhez szükséges nyomást kifejteni a döntéshozatali eljárásra.

A mozgalmak ebben a megközelítésben válságjelzők³⁴ és válsághordozók lehetnek. Válságjelzők abban az értelemben, hogy a megbomlott egyensúly, instabilitás, konfliktus jelzői. A folyamat a következő sémába sűrithető. Az instabilitás a társadalmi környezet valamely feltételének megváltozásából fakad. A változás előidézte kihívásra adott kormányzati válasz - esetleg válaszképtelenség - tiltakozás, vagy/és alternatív válaszlehetőség felszínre kerülését hozza magával. Ez feldolgozási, megújulási kényszer elé állítja a politikai intézményeket, a stabilitás visszaállítása érdekében a társadalomban kiérlelődött új célokat be kell építeniük érdekképviselői tevékenységükbe /lásd az NSZK pártok programbővülését/. A sikeres becsatornázás innovációs mechanizmusokat indíthat el a társadalom politikai rendszerében. Ebben az értelemben beszélhetünk a mozgalmak reformciklust generáló hatásáról. Amennyiben az adaptáció sikeres, nagy valószínűséggel a változást zászlajukra tűző mozgalmak intézményesítéséhez, vagy leépüléséhez vezet.³⁵

A vázolt mechanizmus működésének alapfeltétele a nyitott politikai struktúra /középről integrált politikai rendszer-típus.³⁶/

Merőben más séma szerint jelezhető a zárt /felülről integrált típus/³⁷ politikai rendszerek és a társadalmi mozgalmak viszonya. Ha a politikai rendszer struktúrája zárt, akkor nem képes felszívni a társadalom intézményesített érdekközvetítő rendszerén kívül jelentkező célokat, igényeket. Ebben az esetben a mozgalmak válsághordozó funkciója kerül előtérbe.

12 04 04
Kukor

- 24 -

A politikai rendszer adaptáció-képtelensége következtében a mozgalom az opposzió pozíciójába kényszerül, s nem képes reformciklus elindítására. A mozgalom születésében kifejeződő válság fennmarad, s amíg a mozgalom él, addig maga a mozgalom létezése fogja jelenteni a válságot, vagyis a mozgalom már nem a válság jelzője, hanem maga a testet öltött válság. Ez arra a következtetésre vezet, hogy a zárt struktúrájú politikai rendszerekben nem a kormányzat, illetve a párt által választott megoldással szembeni ellenvélemények létezése jelenti a válságot, hanem a tiltakozás, az alternatív megoldás artikulálása, illetve annak nyilvánosság elé kerülése. Ezt támasztják alá a '49 óta kirobbant közép-kelet-európai válságok is. A közép-kelet-európai szocialista országok úgy dolgozták fel a válságokat, hogy a struktúrájukat meghatározó alapvető jegyek változatlanok maradtak, pedig a válságokban felszínre került mozgalmak követeléseit határozottan és egyértelműen a struktúra megváltoztatására irányultak. A válságmenedzselés tehát nem a mozgalmak követeléseinek, tiltakozásainak adaptálását, hanem kifejeződésük lehetőségeinek megszüntetését jelentette eddig Közép-Kelet-Európában.

A vázolt hipotézis keretében próbáljuk meg értelmezni Lengyelország politikai rendszerének 1980-81-es válságát.

Önigazgató mozgalom Lengyelországban

Az első, hogy minden szocialista ország válsága, amely a nyílt válság szakaszába lépett, valamilyen formában felszínre hozta az öngazgatás, elsősorban a munkásöngazgatás kérdését.

A munkástanácsok programja épp úgy szerepel az 1968-as csehszlovákiai tavasz, mint az 1956-os magyarországi válság termékei között. Arra a megkerülhetetlen kérdésre, hogy miért termeli ki minden közép-kelet-európai szocialista ország válsága a maga önigazgató mozgalmát, csak alapos összehasonlító válságelemzés adhatna választ, amit mi nem tudunk elvégezni.

A második ok, hogy az 1981-ben lábrakapott lengyelországi önigazgató mozgalom annélkül vetett fel a létező társadalomszervezési szisztémától gyökeresen eltérő terveket, hogy az adott hatalmi viszonyokat azonnali módon egy csapásra próbálta volna átalakítani.

Mint a későbbiekben látni fogjuk az önigazgató mozgalom az állam-társadalom viszonyrendszer alapjául szolgáló mindkét "felfüggesztési pontot" támadás alá vette, egyaránt követelt változást a munkás-termelőeszköz viszony és az állam- párt-társadalom viszonyrendszer területén.

A harmadik körülmény, amely figyelmünket az önigazgatás felé fordította, Bibó Istvánnak a kérdésről adott rövid elemzése. Bibó, az európai társadalom-fejlődés újkori fejleményeinek nézőpontjából, átfogó módon közelített a problémához, s a szerinte legsúlyosabb újkori európai társadalomfejlődési következmény orvosságaként jelölte meg a munkás-önkormányzat társadalomszervezési elvét.

"....Tudnunk kell, hogy az európai munkásságnak, a termelő-

12 04 04
M. J.

- 27 -

munka kivitelező része bevégzőinek mind a termelőeszközök tulajdonából, mind lassanként a munka értelméből és a munka öröméből való fokozatos kirekesztése és kisemmizése egyike a legfurcsább és legkártékonyabb melléktermékeknek, amelyek az európai értelmiségi fejlődés sorát kísérik....

Különösen fonákká válik a munkás helyzete olyan politikai fejlemények esetén, ahol egypárt uralom formájában jelenik meg a munkáshatalom, egy aránylagosan kisebb, vagy nagyobb, de meglehetősen centralizált egypárthatalom formájában... kialakul az a helyzet, hogy az értelmiségi társadalom felé vezető úton követelményként lép fel az, hogy munkáshatalom csak úgy lehetséges, ha a munkások saját maguk személyében, vagy fiaik személyében birtokba veszik az értelmiségi jellegű kulcspozíciókat."³⁸

A fő vonalaiban itt idézett okfejtés oda konkludál, hogy Bibó István hitet tesz a munkásönkormányzat, mint a munkáshatalom lehetséges módja mellett.

"A valódi munkáshatalom útja tehát csakis a munkásigazgatás komolyanvétele útján képzelhető el."³⁹

Ezek után nézzük a lengyel munkásönigazgatás megoldási kísérleteit.

12. 04. 07.
M. J. 4

- 28 -

II.

Mielőtt rátérnénk a lengyel válságra, rövid kitérőt kell tennünk a válság fogalmának meghatározása érdekében. Nem vállalkozunk mély és alapos fogalomelemzésre, mindössze a dolgozat további részeiben használt válság szó munkafogalmát akarjuk kialakítani.

Ha a társadalom stabilitásának szempontjából közelítünk a válság jelenségéhez, akkor azt mondhatjuk, hogy a társadalmi folyamatok három időszakban vizsgálhatók.⁴⁰

E szerint a megközelítés szerint létezik a konszolidáció, a lappangó válság, és a nyílt válság időszaka.

A lappangó válságot egy adott társadalom életének olyan periódusaként jellemezhetjük, amikor a "társadalomban végbenemelő változások megrendítik a stabilitást, alaphelyzetet teremtenek egy válság számára, de ugyanakkor még hatnak a konszolidációs időszak eredményei, és a politikai rendszernek lehetősége van korrekcióra, a nyílt válság elhárítására."⁴¹

A lappangó válság és a nyílt, azaz felszínre került válság között nem húzható éles határvonal. Bár megnevezhető az a konkrét történés, amely kiváltotta a nyílt válságba való átlépésként értelmezhető eseményt⁴², de a nyílt válság valódi okának mégsem ezek tekinthetők. A lényegi ok az, hogy a lappangó válság időszakában felhalmozott problémákat a rendszer képtelen volt megoldva - feldolgozni. "A konszolidáció ered-

változás állt be, a destabilizáló tényezők kerültek túlsúlyba."⁴³ A továbbiakban a válság kifejezést a fenti nyílt válság értelemben fogjuk használni.

A lappangó válságból nyílt válságba lépés 1980 augusztusában zajlott le Lengyelországban. A júliusi és augusztus eleji helyi szintű megegyezésekkel végződött és kizárólag béremelésre korlátozódott sztrájkok után, augusztus 14-én Gdanskban olyan üzemfoglaló sztrájk tört ki, amely végül Üzemközi Sztrájkbizottság megalakulásához vezetett. Ez a momentum válik döntővé, ezzel az utolsó cseppel csordul át nyílt válságba, az addig lappangónak tekinthető krízis.⁴⁴

Mielőtt rátérnénk az öngazgatásra, két olyan jelenséget - a Szolidaritás újszerűségét, és az önkorlátozás elvét - kell áttekintenünk, amely meghatározónak bizonyult az öngazgatáshoz vezető úton.

III.

Az első folyamatot a gdanski sztrájk "újszerűségének" nevezhetjük. Ez a folyamat alapvetően két elemet foglal magában. Az első elem, hogy az elszórt, üzemi szintű sztrájkokat, az összes sztrájkoló üzem nevében tárgyaló és közös, minden sztrájkoló termelőegységre kiterjedő követelések teljesítését célul tűző üzemközi sztrájkbizottság vezette tárgyalások váltják fel. A második elem, hogy az augusztus 14-e előtt tisztán gazdasági jellegű, elsősorban béremelési követelések "átpolitizálódnak".

A két fázis egységes folyamatot alkot, és ennek minden elemző igényű munka tekintélyes teret szentel. A folyamat elnevezései különbözőek, van aki a lengyel munkásság osztályá szerveződéséről⁴⁵, mások az "idő előtti fogyasztóiságtól a munkásszolidaritásig" vezető utról beszélnek.

A válság gazdasági okainak megítélésében nagyjából egyetértés uralkodik a közgazdász- szociológus elemzők között. Ezeket az okokat itt újra citálni célszerűtlen lenne.

A gazdaságpolitikai és gazdaságirányítási hibák Lengyelország esetében sokkal súlyosabb következményekkel jártak, mint bármely korábban gazdasági válságba jutott szocialista ország esetében. Ennek elsődleges okát abban véljük megtalálni, hogy az addig ismert, a gazdasági válságot politikai válsággá átfordító politikai rendszerbeli sajátosságok egy újabbal gyarapodtak.

Ismert összefüggésnek számít, hogy az állam általános munkaadó mivoltából következően a munkavállalók gazdasági jellegű követeléseik nyomán kirobbant konfliktusokban közvetlenül az állammal kerülnek szembe. Az állam nem rendelkezhet a munkáltatók és a munkavállalók közötti - a nyugati társadalmak esetében jól ismert - közvetítő szerepkörrel.⁴⁷ Ez a körülmény nagyban hozzájárul, hogy a közép-kelet-európai szocialista országok gazdasági válságai könnyen fordulnak át kormányzati válságba, ami a közép-kelet-európai országok társadalmi irányítási sajátosságaiból következően általános társadalmi válságot eredményezhet.⁴⁸

Ugyancsak sokat elemzett összefüggés, hogy a társadalom tagjainak meghatározó többségének tudatában a különböző döntésekért való felelősség nem párosul különböző felelősökkel, vagy felelősséget viselő döntéshozó, vagy irányító szintekkel, hanem a politika osztatlan felelőssége állapittatik meg.⁴⁹

Alex Pravda elemzése meggyőzően mutatja ki, hogy a válság újszerű eleme abban állt, hogy "a korábbi hagyományos bürokratikus képviselőlet és részvétel helyett a fogyasztás elsődlegességére épített legitimáció jutott csődbe."⁵⁰

Az elemzés szintjén és érdekében külön választható három "klasszikus terület" jutott egyidejűleg válságba: az elosztás, a legitimáció, és a részvétel. A későbbiek szempontjából a legitimációs és részvételi krízis bir nagyobb jelentőséggel, ezért az elosztást csak érintőlegesen említjük meg.

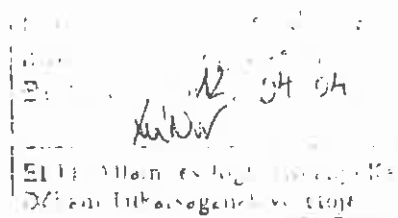
Az elosztás válságának központi eleme, hogy a giereki időszak grümdolási láza nem egyformán kedvezett a magas és az alacsony jövedelmű társadalmi csoportoknak. Ezt mutatják azok a válaszok, amelyeket a következő kérdésre adtak a kérdezettek: Általában véve 1970-78 között javultak-e az ön családjának életkörülményei?⁵¹ Ha a válaszok megoszlását a válaszadók fizetése szerinti felosztásban vizsgáljuk, akkor látható, hogy az 1000 Zloty alattiak 8 %-a

az 1001-1500 Zloty közöttiek 5,4 %-a, míg

a legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozók, az

5000 Zloty felettiak 27,3 %-a érezte úgy, hogy

általában javultak családjának életkörülményei

Ugyanakkor az előbb említett első két kategória 12,9 %-ka; illetve 9,6 %-a, míg a harmadik kategória esetében csak 3 %-a nyilatkozott úgy a megkérdezetteknek, hogy életkörülményei jelentősen romlottak volna.

A legitimáció válságának szemszögéből vizsgálva a giereki időszak társadalompolitikáját, az látható, hogy a fogyasztás növekedésének kettős szerepet szántak. Egyszerre oldotta volna meg a gazdaság válságát - mint a gazdaság növekedésének motorja - és a politikai rendszernek az 1970-es sor-túzzal végletekig fokozott bázishiányának problémáját -, mint legitimációs érv.

A politikai koncepció kudarcát - röviden - az okozta, hogy a fogyasztói legitimációt célzó gazdaságpolitikát mindkét hátulütője elérte, illetve, hogy az ilyen típusú gazdaságpolitikában rejlő mindkét kockázati tényező szerepe a rendszer tűrőképessége fölé emelkedett.

Egyrészt a fogyasztásra orientált gazdaságpolitika óriási belső egyensúlytalanságot eredményezett, a jövedelemkiáramlás állandóan emelkedett, a fogyasztói árualap pedig képtelen volt ezt az ütemet követni.⁵²

Másrészt a gazdaságpolitika "növekvő spirálba helyezte a fogyasztói reményeket".⁵³ A gazdaság teljesítőképessége és a szabadjára engedett fogyasztói étvágy közötti szakadék állandóan növekedett. A kormányzat képtelen volt beváltani az életszinvonal növelésére tett ígéreteit. "Az 1980-as tiltakozások gerjesztője nem valamiféle materiális pauperizáció

12. október
Külön
1972

volt, sokkal inkább a növekvő igények és a gazdaság hanyatló teljesítési képessége közötti táguló szakadék tekinthető annak."⁵⁴

A fentiekhez járult még az, hogy a kormányzat elvesztette a központi ellenőrző képességét, és később maga a párt is elismerte, hogy a nyomás csoportok befolyásolták a beruházási politika alakulását.⁵⁵ A felsorolt legitimációt gyengítő tényezőkről alkotott vélemények összegződtek abban a sztrájkok kifejezte ítéletben, hogy az ország politikai vezetése képtelen a gazdaság irányítására, és nem képes megvédeni a munkások érdekeit a nagy szervezetek törekvéseivel szemben.

1972-74 között végeztek olyan vizsgálatot Lengyelországban, amely arra kereste a választ, hogy az ipari munkások, melyik érdekképviselői formát tartják a leghatásosabbnak a munkás-érdekek védelmének szempontjából.⁵⁶ A követelések párt elé vitelét a megkérdezett 5000 Zloty feletti fizetésűek 79 %-a, a 2000 Zloty alattiak 48 %-a tartotta hatásos eszköznek. A panaszoknak a vállalat vezetősége elé juttatását 66 %, illetve 55 %, a teljesítmény visszatartás 14 %, illetve 11 %, a károkozást pedig 12 %, illetve 13 % vélte hatásos eszköznek. A vizsgálat után 6 évvel kitört sztrájk-hullám, már nem csak azt jelentette, hogy a munkások a munkabeszüntetés fegyverét tartják a legcélravezetőbbnek, hanem azt is, hogy a létező érdekérvényesítési csatornák hatásosságába vetett hit - legalább is - számottevően lecsökkent.

A párt és a sztrájkbizottságok közötti alapvető megítélésbeli különbség is a részvételi formák hatásosságának mentén húzó-

dott. A válság megjelenési formáinak tekintetében a két fél véleménye között nem volt lényegbeli eltérés. A felek elemzéseiben kölcsönösen megtalálhatóak voltak a gazdasági hibák, korrupció, bürokrácia, privilégiumok, és klikkek szerepének leírásai.⁵⁷ A helyzet megítélésének alapvető különbsége abból fakadt, hogy amíg a hivatalos értékelések politikai hibákról, a korábbi politikához való hűségről, és jobb kivitelezésről, stabilizációról, döntéshozatali racionalizálásról, vagyis az addigi intézményrendszer érintetlenül hagyásáról beszéltek⁵⁸, addig a munkások nevében tárgyalók, a létező részvételi formákon kívüli, új érdekérvényesítő intézményeket követeltek. A fent vázolt részvételi válság mélységének pontos mutatója, hogy a gdanski 21. első három pontja a szabad szakszervezetekre, a sztrájk-jogra, és a polgári szabadság intézmények működtetésére vonatkozott.⁵⁹

IV.

Az önkorlátozásról. Az önkorlátozás problémája az a - mozgalom újszerűsége melletti-másik olyan jelenség, amely nélkül nem érthető meg az önigazgató mozgalom kialakulása. A Lengyel válsággal foglalkozó irodalom egyik leghangsúlyosabb kérdése, hogy a társadalmi szerveződések leírására szolgáló kategóriák közül melyik segítségével értelmezhető legadekváltabban a Szolidaritás jelensége.

Mozgalom? Párt? Szakszervezet? Esetleg mindhárom, csak más-más időszakokban? Bármely álláspontot vizsgáljuk, midegyik

12. 04. 04
K. K. V.

nézet képviselői találhatnak őket igazoló folyamatokat, eseményeket. Akik a mozgalom-jelleg mellett törnek lándzsát, elsősorban arra az érvre támaszkodhatnak, hogy a Szolidaritás genezise nem volt más, mint sztrájkhullámok sorozata, amelyek végül egységes mozgalommá álltak össze. Akik a szakszervezet minősítés mellett lépnek sorompóba, azok könnyen találnak érvet magában a Szolidaritás önmegújításában. A Szolidaritás üzemi alapon szerveződött, bázisát alapvetően munkások adták, működésének hangsúlyos célját pedig a munkások érdekeinek védelme jelentette. A Szolidaritást pártként értelmezők álláspontját az erősíti, hogy a közép-kelet-európai szocialista országok monolit hatalomszerkezetéből következően, minden olyan társadalmi önszerveződés, amely kívül marad a politikai intézményrendszeren, amely nem integrálódik a hatalmi struktúrába, objektíve politikai jelentőséget kap.⁶⁰ Egy olyan szerveződésnek, amely egyik alapelve az integrálódás elkerülését emeli - mint pl. a Szolidaritás -, azt is vállálnia kell, hogy voksát a társadalmi berendezkedés pluralitása mellé teszi le. Önmagában a független létezés a monolit struktúrához képest alternatív modell igénylését jelenti. Ez az objektív adottság szolgálhat a független társadalmi szerveződések pártosodásának alapjául. Ezek a pártosodási tendenciák kimutathatók 1981. őszének eseményeiben is.⁶¹ Maguk a Szolidaritás vezetői is bizonytalankodtak saját minőségük megítélésében. "A Szolidaritás több mint szakszervezet, leginkább mozgalom."⁶²

A Szolidaritás azonosításának problémáját mi nem tudjuk megoldani. Amit tehetünk, az annak a kérdésnek a feltevése, hogy vajon miből fakad ez a fent vázolt többértelműség? Miért kényszerült a sztrájkmozgalommal kibontakozó munkásmozgalom a szakszervezeti forma felvételére, amely az események tanúsága szerint szűk keretnek bizonyult számára?

A gdanski 21. első három szakasza a polgári szabadságjogok alkotmányban foglaltak szerinti érvényesítésére és a sztrájkjogra vonatkozik.

"1. A párttól és a munkaadóktól független szakszervezetek elismerése a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek az LNK által ratifikált 87. konvenciójával összhangban.....

3. Az LNK Alkotmányában biztosított szólásszabadság, szabad nyomtatás és szabad publikálás érvényesítése, a független kiadványokkal kapcsolatos megtorló intézkedések eltörlése és a tömegkommunikációs eszközök használatának biztosítása minden vallás képviselői számára."63

Amennyiben ezek a szabadságintézmények nem érvényesülnek egy társadalomban, akkor nincsenek biztosítva egy mozgalom "mozgalomkénti" működéséhez szükséges feltételek. Ilyen körülmények között a létrejött társadalmi szerveződés független létezését kellett először elismertetni és jogi garanciákkal körül bástyázni. Ha a mozgalom fent kívánt maradni intézményi biztosítékokat kellett találnia annak bizonyítására, hogy

van, él, és ez a létezés törvényes alapokon nyugszik. Ezért volt elengedhetetlen a Szolidaritás számára, hogy a lehető leghamarabb törvényen belül helyezze magát. A kormány képviselőivel kötött megállapodás jelentette az első lépést a létezés jogszerűségének elismerése útján. A bejegyzés körüli küzdelmek⁶⁴ tétjét is ez teszi óriásivá: rákényszeríthető-e a párt annak kimondására, hogy törvényesnek minősül egy olyan társadalmi szerveződés, amely "kivett" az ő irányítása és ellenőrzése alól.

Összegezve: Jogi és politikai feltételek híján a Szolidaritás független mozgalom formájában nem maradhatott volna fent, ezért olyan intézményi formába kellett magát préselnie, amely alkalmasnak mutatkozott arra, hogy polgárjogot harcoljon ki a független szervezések számára.

Ebből a tényből fakadt a Szolidaritás működésének szembeötlő kettőssége. Egyidejűleg mutatott hagyományos szakszervezeti vonásokat - béremelés, munkakörülmények javításának követelése stb. - és a hagyományos szakszervezeti törekvéseknél szélesebb programot hirdető mozgalom jellegét.⁶⁵ Touraine megfogalmazása szerint ez a szélesebb mozgalom-jellegű működés a "társadalom felszabadítását" célozta.⁶⁶ Touraine mozgalmotipizálása is világosan mutatja ezt a kettősséget. Ennek a tipizálásnak alaptétele, hogy minden mozgalom meghatározható három paraméter mentén.

- kikkel véli magát azonosnak a mozgalom, kiknek a nevében beszél?
- kik tekint ellenségének?

- mi a konfliktus tétje a mozgalom megítélése szerint?

Ha a szakszervezeti jelleg oldaláról közelítünk, akkor a Szolidaritás a munkásosztály nevében, a demokrácia akadályai ellen /"a párt autokratikus hatalma"/ és a nemzet életének demokratikus átalakítása érdekében lépett fel.

Amennyiben a társadalom felszabadításáért folytatott küzdelem oldaláról közelítünk, akkor a Szolidaritás olyan szerveződés, amely a demokrácia nevében az uralkodó osztály privilégiumai és társadalomirányítási gyakorlata ellen, a nemzet életének demokratikus átalakítása céljából működik.

Mindkét esetben a párt társadalom feletti monopolhatalmát támadja a Szolidaritás, de a hangsúlyok különbözőek. Az első tendencia inkább "az osztály-jellegű küzdelemre" még a második, a direkter politikai küzdelemre helyezi a hangsúlyt.⁶⁷

A sztrájkmozgalom szakszervezeti intézményesülésének másik lehetséges magyarázatát az önkorlátozás elméletében és gyakorlatában lelhetjük fel. Az önkorlátozás igen gyakran, de nem mindig azonos értelemben használt fogalom. Két alapvető kérdést kell ezzel kapcsolatban megválaszolni. Az első, hogy ki az, aki korlátozza saját magát, és mit jelent a gyakorlatban ennek a mechanizmusa? A második kérdés, hogy mik azok a korlátok, amelyeket az önkorlátozás elvét hirdető átléphetetlennek tartanak?

A Szolidaritás esetében olyan mozgalommal állunk szembe, amelyet egy hosszantartó sztrájkhullám hozott létre. Ez a radikális sztrájkmozgalom a politikai rendszer három kulcsfontosságú elemének egyidejű válságának következménye, és - mint azt korábban említettük - a fennálló társadalmi intézményrendszer átalakítását célozta. Ezeknek az átalakítási terveknek, programoknak szinte teljes kifejeződési lehetőséget biztosított a Szolidaritás belső nyilvánossága, kommunikációs rendszere.⁶⁸ Ez magában hordozta azt a lehetőséget, hogy minden megoldási alternatíva nyilvánosságra kerülhessen. A mozgalom csúcsvezetői és a szakértők abból a tételből indultak ki, hogy bizonyos kérdések felvetése adminisztratív beavatkozást vonhat maga után.⁶⁹ Ennek elkerülése érdekében szükséges volt a mozgalom törekvéseinek szelektálása, a radikális irányzatok visszafogása. Ebből a magatartásból fakadt, hogy a mozgalom csúcsvezetői és szakértői - a tényleges visszafogók - mindig mérsékeltebbek voltak, mint a mozgalom bázisát adó tagság.⁷⁰

Ami a limitek tartalmát illeti, az egyik legtöbbet idézett forrás A. Michnik egyik novemberi előadása. "Fel kell tehát tennünk a kérdést: milyen határig mehetünk el.. Ugy gondolom, hogy a határt három tényező vonja meg: egyrészt a nemzetközi helyzet, vagyis Lengyelország részvétele a Varsói Paktumban, amelynek legkisebb módosítása is fegyveres beavatkozást vonhat maga után. A másik: a lengyel politikai hatalom. A Szovjetunió egyes egyedül a kommunistákat fogadja el végrehajtó és tárgyaló partnernek. A társadalmi mozgalomnak

mindent el kell követnie, hogy ezt a hatalmat korlátozza, ellenőrzés alatt tartsa, engedményekre kényszerítse, de azal nem szabad próbálkoznia, hogy el is távolítsa....

Egy harmadik tényező a városok központjában kialakuló helyzet. Ha az anarchia kerekedik felül, ez ürügy lehet a szovjet vezetőknek a beavatkozásra, márcsak stratégiai okokból is. Ezért a követeléseinket kifejező akciók sorából az utcai tüntetés mindenkor maradjon ki." ⁷¹

Touraine elemzése szélesebb körre terjeszti ki a limitok értelmezését. Az első limitet a geopolitikai adottságok tudomásul vétele jelenti. Lengyelország a Szovjetunió érdekszférájába tartozik, és a szövetségi rendszeren belüli helyét nem lehet vitássá tenni. El kell kerülni az olyan helyzetek kialakulását, amelyben a Szovjetunióval szembeni ellenséges érzelmek megnyilvánulhatnak. Ennek az elvnek az elfogadásával magyarázható, hogy a Szolidaritás helyreállította a "szélsőségesek" által megrongált szovjet emlékműveket. ⁷²

Ugyancsak a Szovjetunióval szembeni ellenséges érzelmek kifejeződésének elkerülése mellett szólt, a tanácsadók által sűrűn hangoztatott érv, hogy "a Szovjetunió nem csak a Szolidaritásra, de Lengyelország számára is veszélyt jelent." ⁷³

A második limitet a kommunista párt hatalmának elfogadása adja. Alapaxiomaként szolgált a Szolidaritás vezetők számára, hogy "a párt vezető szerepe a Szovjetunió uralmának sarokköve Lengyelországban". ⁷⁴

A párt támadásáról való lemondás feldolgozhatatlan elentmondásnak bizonyult a szakszervezet tagsága számára. "A párttal nem lehet összetűzni, de a párt a fő ellenség." ⁷⁹

Ez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a visszafogás következtében a Szolidaritás regionális és helyi vezetőinek tekintélye jelentősen visszaesett. ⁸⁰ A Szolidaritás története leírható a párttal szembeni konfliktusok történeteként is. Ezekben a konfliktusokban a Szolidaritás igyekezett elkerülni, hogy az érdekkülönbségek törésponthoz vezessenek. A Szolidaritás ezért egyszerre tűnt törés felé haladó mozgalomnak /amely blokádnak alá veszi a párt döntéseit/ és mérsékelt, limitált mozgalomnak /amely gondosan mérlegelt döntései előtt, nehogy törésig élezze az adott konfliktust/. Ezek az ellentétes tendenciák ugyan-annak a taktikának - last minute compromise taktika - különböző oldalai. ⁸¹ A szilárd szembenállás demonstrálásával, a párt döntéseinek bojkottálásával rászorítani a pártot, hogy minél tovább kényszerüljön engedni eredeti álláspontjából, s csak a legutolsó, szakítással fenyegető pillanatban kötni meg az adott egyességet.

Az egyház szerepe szintén értelmezhető korlátozó tényezőként. Az 1980-81-es válságban /is/ egyház és nemzeti öntudat egybeeső fogalmakat jelentettek. Az egyház válságtaktikájának mindvégig őrzött alapelve az volt, hogy fontosabb a nemzet fennmaradása, mint egy új társadalmi modell kialakítása. Ez a mérsékelt alapállás jelentett visszatartó erőt a szélsőséges irányzatokkal szemben, és tette alkalmassá az egyházat a párt és a Szolidaritás közötti közvetítésre is.

Ezen másolat az eredetivel
azonosított és megsemmisítendő
dokumentum. 12.04.04
Külv
1981. április 12. 14.00
1981. április 12. 14.00

A gazdasági válság ténye szintén behatárolta a párttal szemben támasztható követelményeket. Ez a hatás 1981 nyaráig volt érezhető, és olyan formában jutott kifejezésre, hogy a Szolidaritás elfogadta bizonyos áremelések és bizonyos mértékű munkanélküliség szükségességét.⁸² 1981 derekától azonban a gazdasági válság limitáló hatása megszűnt, a kormány és a Szolidaritás közötti összeütközések elsődleges terepévé a gazdaság és a gazdasági reform kérdése vált.⁸³

Az önkorlátozás gyakorlatának van egy hallatlanul magas kockázati tényezője: az instabilitás. Instabilitás abban az értelemben, hogy mind az egyének, mind a mozgalom szintjén természetellenes tudati állapotot hoz létre, amely a ténylegesen hangoztatott követelések és a valódi vágyak szintjei közötti szakadékban fejeződik ki. Ez a szintkülönbség a lengyel válság esetében egyre növekedett.

Minél hosszabb ideig kénytelen egy mozgalom vágyaihoz képest mérsékelt követeléseket magára kényszeríteni, sőt még a vágyak nyilvános kifejezésétől is tartózkodni, annál ingatagabb, frusztráltabb a mozgalom. Ilyen helyzetben a radikalizálódás igénye fokozatosan növekszik, mert ez tartalmában nem más, mint a vágyak és a követelések természetes harmóniájának helyreállítása.

V.

Az öniszervező programok születésének körülményei.

A lengyel válságról tudósító magyar híradásokat áttekintve, szembeötlő, hogy az öniszervezés problémájáról, mint átfogó válságfeloldó koncepciókról csak 1981. nyarának derekától adnak hírt. Pedig a magát öniszervezőnek nevező mozgalom, 1981. telének végétől egyre gyakrabban és egyre kidolgozottabb formában jelent meg a Szolidaritás életében. Márciusban létrejött a Szolidaritás Országos Elnökségének tanácsadó szerveként a Siec-nek nevezett vezető nagyüzemek hálózata, amely öniszervező alapon állt.⁸⁴ 1981 februári keltezésű 'The Directions of Solidarity' Operation in the Current Situation of the Nation' című Szolidaritás Országos Elnöksége mellett működő kutató központ által készített anyagban már szerepelnek a "változatos tulajdonformák" és a "munkástanácsok alapítása" kifejezések, amelyek az öniszervezés vitáiban mindvégig teritéken is maradtak.

Ennek az irásnak nem célja, hogy végig kísérje azt a konfliktust, amely az öniszervező elképzelések kapcsán elfoglalt álláspontok talaján bontakozott ki, és amely a Szolidaritás és a hatalom közötti végső konfliktussá vált.⁸⁶ Mindössze az öniszervező mozgalom születésének körülményeit, az abban közreható folyamatokat és a mozgalom által felvetett társadalomirányítási alternatívákat kívánja bemutatni.

Ezen másolat az eredetivel
tökéletesen megegyezik
Budapest, 1981. máj. 04.
[Kézi aláírás]
[Nyomtatott aláírás]
[Nyomtatott aláírás]

Milyen pillanatfelvételt rögzített volna egy szociológiai fényképezőgép 1981. márciusának Lengyelországaról? A teljes képnek mindössze két olyan színét villantjuk fel - az ország gazdasági helyzetét, és a Szolidaritás belső egyensúlyának megbomlását - amely jelentősen hozzájárult az öngazgató-programok megfogalmazódásához.

A Magyarország januári számai folyamatosan közölték az 1980-as év gazdasági teljesítményeiről kiadott hivatalos adatokat.

Ezek szerint 1980-ban 20 %-os volt az infláció. Az árualap-növekedése 0,9 %-ot, míg a dolgozók tiszta jövedelmének növekedése 10 %-ot mutatott. A befejezetlen beruházások értéke 1500 milliárd Zlotyra rugott. A januári elemzések 21,1 milliárd dolláros adóságállományról szóltak. Az előrejelzések ezt az értéket 1981 végére 27-28 milliárdra vélték emelkedni. A márciusi adatok már 24-25 milliárdos összeget emlitenek, mint tényleges adóságállományt. A '81-es kölcsön visszatérítési kötelezettség 7,5 milliárd dollár volt. Az 1972-79 közötti folyamat, amely az exportjövedelem hiteltörlesztést fedező hányadának 15 %-ról 92 %-ra növekedését eredményezte, nem állt meg, s az előrejelzések szerint a várható '81. évi export-bevétel kevés lesz az esedékes törlesztések fedezésére.

A gazdaság katasztrófális állapota és a mutatók állandó rosszabbodása ellenére sem került nyilvánosságra reformtervezet. A kormány álláspontja szerint először egy stabilizációs időszakra lett volna szükség, és csak ezután lehetett volna szó a gazdaság átfogó reformjáról. /1981 májusában a kormány a

Szejm elé terjesztette 3 éves stabilizációs programját, de azt a Szejm nem fogadta el és felszólította a kormányt átfogó reformtervezet elkészítésére!/
15.04.04
Kulow

Ha ezt az időszakot a Szolidaritás belső egyensúlyának szemszögéből vizsgáljuk, akkor a Szolidaritás egységének meg-
lazulási periódusaként is jellemezhetjük. Ennek pregnáns pél-
dajaként a bydgoszcz-i incidenst követő sztrájkfelhívást
szokták idézni.⁸⁷ A korábban említett a "Szolidaritás mű-
ködésének irányai..." című anyagban foglaltak segítségével
számbavehetők azok a területek, amelyeken fennmaradt és ame-
lyeken megbomlott a Szolidaritás különböző erőcsoportjai kö-
zötti konszenzus.

A dokumentum első része a szakszervezet alapértékeit
rögzíti. Ez a dokumentum részlet - Basic Value - alátámaszt-
ja Touraine vélekedését, aki a Szolidaritást csak szervezet-
ként és/vagy csak politikai stratégiaként értelmezők egyolda-
lúságával szemben, totális mozgalomként fogja fel a Szolida-
ritást, arra a megfigyelésére támaszkodva, hogy a mozgalom
ereje a tagok abbéli meggyőződéséből eredt, miszerint ők a
Nemzetet, és az Igazság igényét képviseli.⁸⁸ A Szolidaritás
integrációs képességének titka éppen abban rejlett, hogy ké-
pes volt "a társadalmi küzdelem kulturális tétjét kimutatni".⁸⁹

A dokumentum által alapvetőnek minősített értékek tekintet-
ben a Szolidaritás mindvégig egységes maradt, ami nem jelen-
ti azt, hogy a különböző irányzatok ne hangsúlyozták volna
nyomatékosabban valamelyik elemet. /Pl: True Polish-ok a nem-
zeti értékeket, a szakszervezeti küzdelmet előtérbe tolók, a

12. 04. 04
Kúny

munkásegységet stb./⁹⁰

Hasonlóan az elvekhez, a válság fő okainak megítélésében is egyetértés mutatkozott. "A demokratikus intézmények eltűnése és a közélet jelenlegi rendszerének az a sajátossága, hogy mély megosztottság látható a társadalom és a hatalom apparátusa között, adják a válság alapját."⁹¹

Ebben a sommás értékelésben a következő megállapítások összegződtek.

1. Hiányzott a demokratikus döntéshozatali eljárás és a döntésekért való felelősség. A döntéshozatal feletti társadalmi kontrollt, és a problémák alternatív megoldási lehetőségeinek felvetését kizárták a döntéshozók.
2. A kormányzás bürokratikus módszere lehetetlenné tette a hibák kijavítását. "Ezt lehetetlenné tette egyrészt a cenzúra és a kormányzati szabályok kiterjesztése, amely a gazdasági és hivatali titkok rendszeréhez vezetett, másrészt az egész szisztéma, amely arra az elvre épült, hogy küzdeni kell minden olyan kísérlet ellen, amely alternatív program, független elemzés, vagy értékelés kidolgozására irányul." ⁹²
3. Olyan zárt érdekcsoportok alakultak ki, amelyek felett nem volt kontrollja a kormánynak. "Szabállyá vált, hogy a bürokrácia minden olyan változásnak, vagy reformnak ellenállt, amely alááshatta volna befolyását és pozícióit."⁹³

4. A létező politikai rendszer gyenge és képtelen arra, hogy maga javítsa ki saját fogyatékoságait. A politikai rendszer átalakításának kérdését a gazdasági válság, a kirobbanó társadalmi tiltakozás és a Szolidaritás megszületése vetette fel. "Nem lehetséges sikeres gazdasági reform Lengyelországban, nem teljesülhetnek a gazdasági eredmények iránt táplált remények, ha az nem jár együtt a kormányzás rendszerének olyan mély megváltozásával, amely megsemmisíti a válság okait - amelyek a társadalom politikai rendszerében gyökereznek - és amely garantálja, hogy a régi rendszer nem térhet vissza."94

A dokumentum V. fejezetében foglaltak körül, amely a Szolidaritás életével foglalkozik, már közel sem uralkodott az előbbiekhöz hasonló egyetértés. A nézetkülönbségek egy része valójában nem a dokumentumban írtakkal szemben, hanem inkább az attól elütő gyakorlat elleni tiltakozásul fogalmazódtak meg. "Mi azt akarjuk, hogy szervezetünk önkormányzó és független legyen, hogy országszerte elterjessze a demokráciát a közéletben. A szakszervezet szabályai és gyakorlata lehetővé teszi számunkra, hogy kimutassuk azokat az elveket, amelyek meghatározzák a szervezet természetét.

Először: minden szakszervezeti tag egyenlő....

Másodszor: a szervezet tisztségviselői "szolgálók" és képviselők....

Harmadszor: a Szolidaritás nyilvánosan működik.... Különösen a kormányzat és a munkaadók képviselőivel folytatott tárgya-

A szakszervezeti döntéshozatal nyilvánosságának elvét az 1981 március 30.-i Varsói Megegyezés⁹⁶ mindenki számára nyilvánvalóan megszegte. Ez az aktus többet jelentett annál, hogy Walesa a konzultálás nélküli szerződéskötéssel áthágta a mozgalom belső szabályait. A Varsói Megegyezés a mozgalom addig kialakított nyelvezetétől idegen, a tagok számára érthetetlen stílusban íródott. "Szemantikai formája jellemző volt, mindkét oldal értelmiségi tanácsadói-ra, tele volt utalásokkal, jelentőségteljes összekacsintásokkal, és semmire nem kötelező jelzésekkel. Ez nem jelentette természetesen az alkudozás végét: az írás megfogalmazása mindkét fél számára jelentős helyet hagyott a manőverezésre. A megegyezés megrázkódtatást jelentett a Szolidaritás munkástagjainak. Emlékezzünk arra, hogy a 30.-i kompromisszum, melyről nem lehetett megállapítani, hogy mennyit nyertünk és mennyit veszítettünk, valójában egy általános sztrájk előkészítését akadályozta meg. A nyelvi kompetenciából származó hierarchia újra megjelent, és olyan szilárdnak bizonyult, mint azelőtt. A munkások úgy érezték, hogy megfosztották őket saját alkotásuktól, mivel az összes kommunikációs szerepet a szervezet középosztálybeli tagjai töltötték be."⁹⁷

A nézetkülönbségek ugyancsak jelentős területe volt a szolidarizálás elve szerinti működés tartalmának meghatározása. "A szakszervezet működésének tartania kell magát a

XUNV 04 04

- 50 -

szolidaritás elvéhez."⁹⁸ Ebben az elvben testesült meg a mozgalom egysége. Ugyanakkor a szolidarizálás eddigi gyakorlatára egyúttal a válságból való kijutást is nehezítette abban az értelemben, hogy elfedte a különböző rétegek közötti érdekkülönbözéseket. A Szolidaritás számára létkérdés volt az egység megőrzése, mert pozícióját, tárgyalási súlyát egyedül óriási méretű tömegbázisának tulajdonithatta. Ezt az egységet fenyegethette a mozgalomban fellelhető különböző érdekek nyilvánosságra kerülése.

"A fő kérdés az, hogyan osszuk meg a válság leküzdésének terheit. A szolidáris tiltakozás mindig erősségünk volt és az ma is, de feltétlenül szükség van a mozgalmunkban fellelhető különböző érdekek nyilvánosságra kerülésére is. A különböző társadalmi csoportok és osztályok eltérő mértékben érdekeltek a jelenlegi hatalmi struktúra megtartásában, illetve felszámolásában. Minden 30-40 év közötti férfi vezető állást tölt be és - függetlenül szóbeli nyilatkozatuktól - integrálódtak a jelenlegi hatalmi rendszerben.

Az egyes csoportok és osztályok különböző mértékben hajlandóak kockáztatni, és eltérő nézeteket vallanak arról is, hogy milyen mértékben kell önkorlátozni forradalmunkat....

Előbb azonban ki kell jutnunk a hamis szolidarizálás kelep-céjéből és világosan meg kell határoznunk, hogy kinek és mennyit kell veszítenie ahhoz, hogy a leggyengébbek és legszegényebbek is túléljék a válságot. Világosan és pontosan meg kell határoznunk mozgalmunk általános érdekét, s ezzel párhuzamosan partikuláris érdekeit, s fel kell tárnunk, hogy mi oszt meg minket egyes konkrét döntéseknél és taktikai választásoknál.⁹⁹

...masolatok eredet
...ben meggyőző
...AZ. 04.04
XIV
...és jogi
...Tárgy

A legélesebben elváló álláspontok azonban abban a kérdésben alakultak ki, hogy miképpen kell viszonyulnia a Szolidaritásnak a gazdasági reformhoz, illetve ahhoz a helyzethez, hogy nem indul meg gazdasági reform. A korábban gyakran idézett dokumentum a Szolidaritás Országos Elnökségének álláspontját tükrözte, ami egyet jelentett a Szolidaritás addigi taktikájának folytatásával. Ezek szerint a Szolidaritás támogatja a gazdasági reformot, de nem fog kidolgozni saját reform-programot.

"A Szolidaritás nem fog javasolni saját reformanyagot, mert úgy véli, hogy a reform végső formáját csak az összes létező tervezet vitája határozhatja meg. Ennek ellenére feltehető a kérdés: vajon nem tehetne-e többet a Szolidaritás a reform elkészítéséért és kivitelezéséért? Például: kidolgozhatná saját megoldási tervezetét.

A gazdasági reformot a szakértők nyílt és szabad vitájában kell kialakítani, és a hatalom állami apparátusának kellene kivitelezni, amely az egész nemzetgazdaság felett ellenőrzést gyakorol. Másrészt a szakszervezet feladata annak biztosítása, hogy a reform végül is a munkás emberek helyzetének javulásához vezessen."¹⁰⁰

Ez az álláspont továbbra is abból a szakszervezeti szerepből indul ki, hogy a Szolidaritás elsődleges feladata a párt döntései ellenőrzése, a bojkottálás eszközén keresztül. Ez a taktika sikeres lehetett addig, amíg a látványos döntésvisszavonásra kényszerítés eszközével erősíteni tudta a mozgalom egységét, ám használhatatlannak bizonyult abban a pillanatban,

amikor a kialakult patt helyzet feloldására, pozitív program kidolgozására lett volna szükség.

".....az önkorlátozó forradalom szemmel láthatóan elkoptatta összes eszközét és zsákutcába jutott. A hatalmon lévő csoportja már lelepleződött és ezért sokkal kevésbé volt érzékeny azokra a társadalmi kérdésekre, amelyek az őszi tiltakozást táplálták."¹⁰¹

"A hatalom egyre elhúzódó bénultsága miatt eddigi taktikánk - a hatalom döntéseinek blokádjára alá vétele nem folytatható. Sőt ez a technika mozgalmunkat fenyegeti, mert a hatalom bénultságától némiképp mi is megbénulunk... Szeretnénk ellenőrizni a döntéseket, de mert nincsenek döntések, a hatalom húzódik a kormányzástól, mi pedig nem nagyon tudjuk mit tegyünk. Semmi sem történik, de mi is elveszithetjük tekintélyünket! ... Meg kell változtatni a taktikánkat és kényszeríteni kell a hatalmat, hogy hozzon döntéseket /pld: lásson végre hozzá a gazdasági reform megvalósításához/. Ha befejezett tények elé tudjuk állítani, ezzel kényszeríthetjük őket."¹⁰²

Összegezve a fentieket, 1981 tavaszára körvonalazódtak a Szolidaritás belső problémái. A Szolidaritáson belüli érdekkülönbségek nem artikulálódhattak, mert féltő volt, hogy ez megbontja a mozgalom egységét. Elő állt az első olyan szituáció, amelyben a nyílt konfliktus elkerülése érdekében Walesa kénytelen volt félretenni a mozgalom működésének demokratikus elveit. A döntések ellenőrzésének taktikája két okból is tarthatatlannak bizonyult. Először mert a kormányzat nem

hozott döntéseket, másodszer, mert a gazdasági helyzet romlása, és a reformprogram kidolgozásának elmaradása a tagság fokozatos radikalizálódását eredményezte, s féltő volt, hogy elszaporodnak a vadsztrájkok és utcai tüntetések - ahogy ez 1981 nyarára be is következett -, amelyek kiválthatják a kormányzat adminisztratív intézkedéseit. A Szolidaritásnak ebben a válságos időszakában léptek előtérbe az öinigazgatás gondolat képviselői.

VI.

Az öinigazgató mozgalom megoldási kísérletei.

Az öinigazgató mozgalom kialakulása a Szolidaritás előző pontban vázolt belső egyensúly megbomlásának korrigálásaként is értelmezhető. Ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy az öinigazgatás gondolata nem berobbant a szakszervezet életébe, hanem lassan, elemenként került a viták középpontjába. "Az üzemi szintű Szolidaritás aktivistái voltak az elsők, akik érzékelték az önkorlátozó forradalom zsákutcáját. Több mint 50 nagyvállalattól kikerült egy csoport, amely egy horizontális hálózatot szervezett. Kidolgozták a társadalmi vállalkozás fogalmát, amely a radikális munkástanácsokat kombinálta mélyreható gazdasági reformok egy-egy programjával.

A hálózat radikális taktikája abban állt, hogy üzemszinten

munkástanácsokat szerveztek rendkívül széles hatáskörrel, és a befejezett tények elé állítás módszerét használták fel a jogi szabályozás befolyásolására".¹⁰³

Az önigazgatás lehetőséget adott arra, hogy egy új offenzív taktika fogja össze a Szolidaritás széttartó irányzatait.¹⁰⁴ Ugyanakkor ezzel a taktikával a március óta fenyegető közvetlen politikai konfliktus is elkerülhetőnek látszott, mert a Szolidaritás úgy folytathatta tevékenységét a gyárakon belül, hogy egyuttal direkter kihívást is tudott produkálni a gazdaságirányítás felé.¹⁰⁵

A munkásönigazgatás központi elemét tehát a munkástanácsok alakítása jelentette. 1956-ban már alakultak egyszer munkástanácsok Lengyelországban, ezek működése azonban zavarokat váltott ki az üzemi pártszervezetek munkájában, ezért rövid idő alatt integrálták őket, olymódon, hogy 1957-ben létrehozták a Munkástanácsok Konferenciáját, amelynek jogkörét a véleményezésre szorították vissza, s gyakorlatilag többé nem játszottak szerepet a munkás-érdekképviselésben.

Touraine vizsgálatai kimutatták, hogy jelentős különbségek voltak észlelhetők az egyes régiók között az önigazgatás szó értelmezésében. Létezett azonban három olyan elem, amely régióra való tekintet nélkül visszaköszött minden olyan beszélgetésben, amely az önigazgatás tartalmát kívánta tisztázni.

12. Okt 14
Kulcsár

- 55 -

- az ipar megszabadítása a párttól,
- a nomenklatura¹⁰⁶ eltörlése,
- szakítás az eddigi gazdaságirányítási gyakorlattal, amely nem gazdasági szempontokon nyugodott.

Ami a mozgalom "rank and file"-it illeti - Touraine vizsgálatai szerint - számukra az önigazgatás nem valamiféle gazdaságirányítási modell kérdéseként vetődött fel, hanem egyszerűen a párt abszolút hatalmának eltávolítását jelentette a vállalatokból.

Staniszkis szociológus értékelése szerint a tagság és a vezetők egy része között - ami a politikai perspektivákra vonatkozó nézetkülönbséget illette -, a szakadék egyre mélyült.

"Sajnos, a vezetők által beszélt nyelv nem túl meggyőző a tagság aktivistái számára. Még a tulajdon társadalmasításának és az önigazgatásnak a jelszavai sem hatnak tulságosan a tömegek képzeletére. Meg van az oka annak, hogy miért könnyebb lendületet adni az önigazgatás ügyének - mint én is teszem - azzal, ha a gazdasági hatalom megragadásáról beszélünk; vagy úgy, ahogy azt Kowalewski teszi Lódz-ban az aktív sztrájkról beszélve".¹⁰⁷

Ezek a vélemények is igazolhatják, hogy az önigazgató mozgalom körüli viták a tömegbázisú adók számára nem valamiféle közgazdasági frazeológiába csomagolt ideológiai vitát, hanem abszolút konkrét gyakorlati teendőket /pld: munkástanács alakítás, igazgató-választás, aktív sztrájkot/ jelentett. Ezzel természetesen nem állítjuk azt, hogy a mozgalomnak ne lettek volna olyan elméleti szakemberei, akik megkísérelték átfogó társadalmi-gazdasági reform-programba illeszteni a különböző

12.04.74
K. V.

- 56 -

gyakorlati problémaként felmerült követeléseket.

Az önigazgató mozgalom kulcskérdése mindvégig a munkástanácsok megalakítása és hatáskörük megállapítása maradt. A központi kérdés az volt, milyen változásokat kíván a munkástanácsok megjelenése a termelőeszközök tulajdonviszonya terén? A mozgalom programjainak tanúsága szerint a törekvések arra irányultak, hogy az állami vállalatokra épülő gazdasági rendszer a vállalatok - a termelési eszközök - társadalmasításának irányába mozduljon el; tehát nyíltan kimondták, hogy szükség van a tulajdonviszonyok átalakítására. Ezt a célt szolgálta az önigazgató koncepciók alapelemét jelentő "társadalmi vállalat" kialakítása. A társadalmi vállalat törvénytervezetének kidolgozása 1981. májusában kezdődött meg, s ezt 1981. június 11-én adták le a Szejm kancelláriáján. Ezeknek az új típusú termelési egységeknek vált alapintézményévé a többségében titkos választás alapján alakult munkástanács¹⁰⁸.

A jogositványok államigazgatási szervek és munkástanácsok közötti megosztásáról több elképzelés is született. A tervezetek fő vonalát azok az elgondolások adták, amelyek a munkástanácsokat stratégiai döntéshozói hatáskörrel ruházták fel, amely így kiterjedt a vállalati tervezésre, a legfontosabb szerződésekre, a vállalati káderpolitikára, különösen az igazgatók kinevezésére. Ezekben a koncepciókban az államigazgatási szervek megtartották azt a jogukat, hogy vállalatokat alapítsanak és számoljanak fel valamint, hogy rendelkezzenek a felszámolt vállalat vagyonának további sorsa felett. A vállalat vagyona nem alakult át az alkalmazásában álló munkavállal-

A társadalmi vállalat koncepció alapvető célja tehát az volt, hogy megszüntesse a gazdaságirányítás addig bevett rendszerét, felszámolja az államigazgatási szervek közvetlen gazdaságirányítási funkcióit, és kiiktassa az Ipari Egyesületek intézményét. "Egyre több gyárban jelentették be az önigazgatási testületek és a Szolidaritás bizottságai; úgydöntöttek, hogy ezeket a vállalatokat nem tekintik többé az Ipari Egyesületek irányítása alá tartozó intézményeknek. Az Ipari Egyesület a minisztériumok és a termelő egységek közötti adminisztratív igazgatási testület. Parazita jellege nyilvánvaló volt."¹¹⁰

Az igazgató kinevezés kérdésében elfoglalt önigazgató álláspont, logikusan következett a munkástanács társadalmi vállalatban belüli szerepéből, hiszen a vállalatvezető kinevezésének jogosítványa nem maradhatott ki a stratégiai döntések köréből. A párt és az önigazgató mozgalom egyaránt keményen védte állásait a nomenklatura vitának elkeresztelt küzdelemben.¹¹¹ Az önigazgatás a meghaladni kívánt gazdaságirányítási gyakorlat kulcselemének tekintette az államigazgatási szervek igazgatókinevezési jogát. "Az igazgatók állami alárendeltsége és az állam kinevezési joga azzal a következménnyel jár, hogy kinevezésük klikk-követelményektől függ, melyeknek semmi közük a képzettséghez és a rátermettséghez. A vezető posztokat betöltő igazgatók képzettsége általában rendkívül alacsony szintű. A valódi önigazgatási rendszer, melynek jogában áll az igazgatót kinevezni, nyitott pályázati

rendszert hoz létre e posztokat betöltendő...¹¹²

A párt hajthatatlansága ebben a kérdésben abból a felismerésből fakadt, hogy a hagyományos hatalmi struktúra fenntartásának legfőbb záloga a káderpolitika maradt. A nomenklatura jogának megsemmisítése megszüntette volna az egyik legfontosabb hatalmi monopóliumot, s ennek elkerülése érdekében a párt minden konfliktus felvállalására hajlandónak mutatkozott.¹¹³

Ebben a kölcsönös engedményképtelenségben a kormány nem vett tudomást a Szolidaritás Kongresszusának határozatáról, amely kimondta, hogy mindegyik vállalatnál a munkástanácsoknak kell választani az igazgatót, a Szolidaritás és az önigazgató mozgalom pedig figyelmen kívül hagyta az állami vállalatokról szóló törvényt, miszerint a gyár irányítása a gyárigazgató feladata. Ahol a kialakult erőkontelláció lehetővé tette, a munkáskollektívák a szakszervezet határozatát követték, s a munkástanácsok ténylegesen nevezték ki igazgatókat a hozzájuk beérkezett pályázatok alapján.

A kezdetben szétszórtan létező önigazgatási elképzeléseket kidolgozó és azok szerint működő csoportok fokozatosan kiépítették középszintű szerveiket. 1981 őszére 25 körzetben működtek azok a Körzeti Koordinációs Bizottságok, amelyek feladatát elsősorban az üzemi szintű szerveződések segítése jelentette.

12. 04. 04
Kovács

- 60 -

Az öngazgató koncepciók számoltak azzal, hogy az alsó- és középszint változásainak véglegesítéséhez elengedhetetlen a központi döntéshozatali mechanizmus reformja is. A dilemmát a következőképpen lehet megfogalmazni: Kidolgozható-e és ha igen, milyen legyen, egy olyan központi döntéshozatali szisztéma, amely egyszerre biztosítaná a gazdasági rendszer öngazgató jellegű működését, és a LEMP-nek az állami életre korlátozni kívánt vezető szerepét? Ennek a kettős feltételnek tett volna eleget az Önkormányzati Alsóház.

A parlamentet kétkamarássá kellett volna átalakítani. A felsőház továbbra is az addigi módon jött volna létre, garantálva ezzel a párt vezető szerepét. Az alsóházban a munkástanácsok delegátusai, a szakszervezetek, a fogyasztói érdekképviselések, a tudományos műszaki társulások, és a környezetvédő mozgalmak képviselői kaptak volna helyet. Ez a ház töltötte volna be a termelő eszközök tulajdonosának funkcióját és szabta volna meg a gazdaság és a szociálpolitika fő irányait. A két ház közötti együttműködés és hatáskör megosztás kidolgozását a későbbiekre hagyták, mindössze a fontosabb működési elveket fogalmazták meg.

"A parlamenti reform tehát a központi döntéshozatali mechanizmus és a döntésekben résztvevő politikai és gazdasági, állami és nem állami típusú szervek ellenőrzését célozza, mégpedig oly módon, hogy egyrészt jogi korlátokat kíván megállapítani a politikai tevékenységben is, másrészt a társadalom legfelső népképviseleti szerve felé állapítja meg felelősségüket.... A társadalmi ellenőrzés lehetőségei pedig nagyban nőnének, hiszen az új típusú kormányzati rendszerrel

szükségszerűen együttjáró politikai nyilvánosság, az információ növekedésével fokozná a társadalom kompetenciáját és jelentős mértékben feltárná a döntések meghozatalának hátterét.¹¹⁴

Az Önkormányzati Alsóház létrehozása nyilvánvalóan csak törvényhozói aktus útján eredményezhette volna a Szejm kétkamarássá alakítását. A helyi és területi öniszervezők összehangolása azonban elengedhetetlenné vált a mozgalom kiterjedtsége folytán, ugyanakkor nem volt esély arra, hogy a Szejm rövid időn belül döntsön a második kamara megalakításának ügyében. Az országos irányító központ létrehozását december 13.-a ugyan megakadályozta, de ismereteink vannak arról, hogy a felső-sziléziai kerület kezdeményezésére október 17-én tizenhét kerületi koordináló bizottság képviselői megalakították az Öniszervező Tanácsok Országos Föderációját előkészítő Szervező Bizottságot, azzal a céllal, hogy készítse elő a későbbi időpontban tartandó Munkástanácsok Országos Konferenciájának ülését.

Az öniszervezés kérdése körüli belső vitákban gyakran fogalmazódott meg, hogy milyen lesz a feladatmegosztás üzemi szinten a szakszervezet és a munkástanácsok között? Gyakran találkozhatunk itthon ma is olyan véleményekkel, hogy önellenőrzés öniszervező alapon működő üzemek esetében szakszervezeti működésről beszélni.¹¹⁵ A szétválasztás leggyakoribb módja szerint az öniszervezés üzemi orgánuma

elsősorban a vállalat vezetésével foglalkozna és feladata az optimális gazdálkodási rend kialakítása lenne.

A szakszervezetek pedig hagyományos funkciójuknak megfelelően a munkások jogainak érvényesítésére, különösen a bérrel, fizetéssel, munkakörülményekkel kapcsolatos kérdésekre helyeznék a hangsúlyt.¹¹⁶

Az önigazgató mozgalom és a Szolidaritás mozgalmának viszonya azonban közel sem volt olyan ellentmondás mentes, mint az üzemi szintű működések egyszerűnek mondható elhatárolása sejtette.

Az első, amit hangsúlyoznunk kell, hogy az önigazgató mozgalom és a Szolidaritás nem azonos mozgalmak.

"A Szolidaritás nem hoz létre önkormányzati szerveket, hanem alapszabályának megfelelően támogatja az autentikus önkormányzati mozgalmat, mivel a népgazdaság megjavításának lehetőségét látja benne."¹¹⁷ Ugyancsak a két mozgalom közötti különbséget hangsúlyozta Szlajfer is, aki szerint az önigazgatási mozgalom jelenlegi stádiumában nincs alárendelve a Szolidaritásnak, de csak annak védelmében fejlődhet, mert nincs más olyan társadalmi erő az országban, amely érdekelt lenne az önigazgatás létrehozásában.¹¹⁸

A Szolidaritás és az önigazgató mozgalom között több kérdésben nem volt egyetértés. A Szolidaritás a kezdeti szakaszban /február-március/ nem támogatta az önigazgatást,

12. 04 04
Működ

- 63 -

igaz nem is fordult szembe vele. A Szolidaritás szervezteinek Hálózata, amely szintén egyfajta öniszervező alapon állt, október közepéig nem támogatta az öniszervező mozgalom vertikális szerveződéseit, sőt a lódzi csoport aktivistái szerint - akik közismerten a legradikálisabb programot képviselték - meglehetősen ellenséges volt vele szemben. Ugyancsak ezt mutatta, hogy a Szolidaritás helyi szintű vezetőségei "gyakran nem voltak túlságosan aktívak az öniszervezői rendszer kiépítésében".¹¹⁹

A Szolidaritás és az öniszervező mozgalom radikális szárnya közötti ellentét az aktív sztrájk kérdésében tűnt a legélesebbnek. Az aktív sztrájkot az öniszervező mozgalom vetette fel sajátos és legfontosabbnak minősített fegyvereként. A Szolidaritás addigi sztrájkformái az "egyszerű sztrájk" - amikor a munkások nem mennek be munkahelyükre - és az okkupációs sztrájk - amikor bemennek ugyan, de nem termelnek - csak negatív erőt biztosított a mozgalom számára. "Ha nem teljesítik a követeléseinket, nem termelünk". Az aktív sztrájk ennél jóval többet ígért, és alapvetően offenzív jellegű volt. "Ha nem teljesítik követeléseinket, magunk osztjuk el a termelt javakat."

"Az aktív sztrájk tehát a gyárak fizikai birtokba-vételét és a termékelosztás totális ellenőrzését jelenti, s ha ez általánossá válik, akkor a hatalom megfosztását eredményezi saját gazdasági alapjától."¹²⁰

12. 4. 04
Kulcsár

- 64 -

A Szolidaritás csúcsvezetői és szakértői mindent megtettek, hogy lejárássák az aktív sztrájk fegyverét, elsősorban az-
zal érvelve, hogy az aktív sztrájk nehéz kivihetőségén túl,
nem is eredményezhet mást mint, hogy egy újabb autoritárius
elosztási rendszer váltja fel a korábbi.

A Szolidaritás és az öngazgatás ellentétének gyökerét
abban kereshetjük, hogy a Szolidaritás csúcsvezetői - fenn-
tartva legfontosabb korábbi alapelvüket és taktikájukat, mi-
szerint el kell kerülni a rendszerrel szembeni nyílt konfliktust és fenn kell tartani a last minute compromise taktikáját - végzetesnek ítélték minden olyan radikalizálódási tendenciát, amely a rendszerrel való töréshez vezethet.

A fenti meggyőződésből fakadó visszafogási kísérleteket kudarcra ítélte a lengyel válság utolsó periódusa, amikor a viták két legfontosabb elemében a radikális irányzatok többsége mutatkozott meg.

A Szolidaritás Kongresszusa előbb visszautasította a két ülészak között született, az öngazgatásról szóló Walesa-kormány egyezséget, és határozatot hozott a népszavazás kiírására, majd egy másik határozatában felvette az aktív sztrájkot a szakszervezeti harc nyíltan vállalt fegyverei közé.

A radikális irányzatok programjai mellett a többség ezzel azt az igényét is bejelentette, hogy a tagság helyre kívánja állítani az - önkorlátozás taktikája által megbontott - egyensúlyt vágyai és követeléseik között.

III. fejezetKövetkeztetések

Az alábbiakban tézisszerűen kíséreljük meg összegezni azokat a következtetéseket, amelyeknek levonását lehetővé teszi a dolgozat első és második fejezetének egymásra vetítése.

1. A Szolidaritás szakszervezet megjelenését egy sztrájkmozgalom eredményezte. A mozgalom-elmélet ismert megállapításával összhangban a sztrájkmozgalom megszületésének okát egy rossz döntés, fennmaradásának okát pedig a rossz döntés korrigálásának képtelensége adta. A válságot kiváltó tényezők azonban nem egyetlen döntésből, hanem a II. fejezet I. pontjában elemzett bizalomvesztésből fakadtak.

2. A mozgalom különösségéről.

Szabó Mété elemzése szerint a magyarországi - de ez talán általánosítható egész Közép-Kelet-Európára - mozgalmi élet-
rea ¹²¹pszeudó és ¹²²kvázi mozgalmak létezése jellemző, nincsenek igazi - nyugat-európai típusú - mozgalmak.

A Szolidaritás azonban nem tekinthető sem kvázi, sem pszeudó mozgalomnak. A Szolidaritás elemzésével foglalkozók leggyakrabban a társadalmi mozgalom kifejezést használják. A társadalmi jelző használata két okból is elfogadható.

Egyrészt mert a Szolidaritás olyan követeléseket fogalmazott meg, amelyek mögött jelentős tömegtámogatást érezhetett.

A Szolidaritás-tagság feltételekhez volt kötve, így értelem-
szerűen nem integrálhatta tagminőségben a társadalom több-
ségét. A tényleges tagság száma 10 millió körülire becsül-
hető. A tagság feltételeinek hiánya miatt a szakszervezet-
ből kimaradtak is támogatták a Szolidaritást, mert meg tud-
ta találni azokat a kérdéseket, amelyekben a nemzet többsé-
gének álláspontja megegyezett. /Pl: keresztény és nemzeti
értékek elismertetése, a párt kiszorítása a gazdaságból,
nyilvánosság stb./

Másodszor társadalmi volt abban az értelemben, hogy az államhatalom, illetve közhatalom által nem uralt területen szerveződött meg. Ez a terület a mozgalom színre lépése után mind terjedelmében, mind minőségében jelentősen megváltozott.

3. A Szolidaritás felszínen maradása /megállapodás/bejegyzés/ azt a tanuságot is hordozza, hogy egy mozgalom elsődleges feladata a közhatalmi szféra visszaszorítása, a szabad szerveződés terepének kialakítása. Közép-Kelet-Európában nem léteznek hagyományos értelemben vett civil társadalmak, a kifejezést csak a "mindennapi élet" területének jelölésére használhatjuk. Ebből a "mindennapi élet" szférából nőtt ki a Szolidaritás, teremtette meg legális létezésének feltételeit, és kezdte meg a "mindennapi élet szférájának" átstrukturálását. Ez a tény megengedi azt az állítást, hogy

szemben a nyugat-európai mozgalmakkal, - ahol a mozgalom a civil társadalom alapján szerveződik meg - Lengyelországban a mozgalmak teremtették meg a civil társadalmat.

4. Ez a civil társadalom, azonban kiharcolása után sem volt "adottságnak" tekinthető, abban az értelemben, hogy létezését ne kérdőjelezték volna meg. Minden egyes párt - Szolidaritás konfliktus értelmezhető olyan konfliktusként, amelyben a civil társadalom határának kiterjesztése, illetve visszaszorítása volt a tét.
5. Ha visszaidézzük, amit az I. fejezetben mondtunk az érdekközvetítés és a mozgalmak viszonyáról, és a Szolidaritást a Szabó Máté féle lépcsős sémába helyezzük, akkor látható, hogy a Szolidaritás nem járta végig a sémában ábrázolt lépcsőfokokat. Eljutott ugyan arra a szintre, amikor az azonos érdekek érdekcsoportokat és egyesületeket hoznak létre, de a pártrendszer és az állami képviselet szintjéig nem jutott el. A pártelvű érdekképviselet lehetetlenségéről alkotott Szolidaritás nézeteket már korábban érzékeltettük. Ennél izgalmasabb a kérdés az állami képviselet esetében. Az állami képviselet megteremtésére kifejezett kísérletek voltak, pld: két-kamarás Szejm révén becsatornázni a társadalom autonóm szerveinek érdekeit. Ugyanakkor megítélésünk szerint ez a pont alkalmasnak mutatkozott volna arra, hogy valamilyen hatalommegosztás alakuljon ki a párt és a társadalom autentikus szerveződése között. A párt a politikai

megoldás ilyen irányától határozottan elzárkózott, ezt tekinthetjük a hatalommegosztás elmaradásának elsődleges okaként.

6. A Szolidaritásnak a civil társadalom megteremtésében játszott szerepe nem más, mint a-Touraine által-"társadalom felszabadítás"-ért való küzdelemnek nevezett jelenség. Miről is van szó?

A Szolidaritás és a civil társadalom nem esnek egybe. A Szolidaritás annak a ténynek az elismertetésével, hogy létezik a társadalomnak olyan szférája, amelyben a párt nem rendelkezik vezető szereppel, megnyitotta a lehetőséget más szerveződések számára is. A lengyel váltságban nem csak és nem elsősorban azok a szervezetek bukkantak fel, amelyek már korábban megalakultak és illegálisban dolgoztak, mint pld a KSS-KOR. Itt egy olyan jelenséggel állunk szemben, amely a társadalom egészét érinti. A Szolidaritás által a közhatalmi viszonyoktól megtisztított területen lehetőség nyílott a társadalom érdek- és akarat pluralizmusának kifejezésére. Ennek a tagoltságnak megfelelően ki is alakultak az azonos érdekek körüli szerveződések, amelyek a Fiatal Lengyelország Mozgalomtól a Paraszt, Kisiparos, és Fuvarozó Szolidaritáson át az Önigazgató Mozgalomig terjedtek. Ezek a mozgalmak és szerveződések nem voltak azonosak a Szolidaritással.

Ezzel nem akarjuk eltagadni, hogy létezett egyfajta kényszer, amely abból fakadt, hogy a Szolidaritás volt az a mammut-mozgalom, amely éppen mammut méreténél fogva képes lehetett létrehozni a civil társadalom közegét, és adott esetben meg is védeni azt a párt autoriter hajlamával szemben. A civil társadalom szempontjából az az állítás a fontos, hogy nem a Szolidaritás volt az egyetlen erő, amely strukturálta a "mindennapi életet", hanem léteztek más, a társadalom különböző érdekeivel adekvát szerveződések is, mint a "mindennapi életet" civil társadalommá strukturáló tényezők. Azonban a Szolidaritás volt az első mozgalom, amely képes volt elismertetni saját függetlenségét, és ennyiben a Szolidaritás megjelenéséhez kapcsolható a "mindennapi életnek" a civil társadalom felé való elmozdulása.

7. A mozgalom-elméletek Szabó Mété által közvetített gondolkörében fontos szerepet játszik a mozgalmi szektor kategória. A szocialista társadalmak mozgalmi szektorainak hiányáról már írtunk az első fejezetben. A Szolidaritás, valamint az előző pontban említett mozgalmak színrelépése egyuttal a mozgalmi szektor megte-

remtését is jelentették. A mozgalmi szektor pluralitásának kérdését vizsgálók megfigyelései szerint, mindig létezik munkamegosztás és verseny a mozgalmi szektorban.

"A mozgalmi szektor folyamatos átstrukturálódása az osztársadalmi determináció specifikus érvényesülése, a mozgalmak versenye, kooperációja, koalíciója stb. formájában zajlik".¹²³

Ez a jelenség sajátágosan bukkant fel a lengyel mozgalmi szektor működésében. Az előző pontban említettük, hogy milyen koalíció kényszert eredményezett az a szituáció, hogy csak abban az esetben maradhattak fenn a különböző társadalmi mozgalmak, ha valamelyikük tömegereje elégséges volt a civil társadalom megvédéséhez.

Ez a kényszer szülte azt a jelenséget, hogy a Szolidaritás csúcsvezetői által követett politikával és taktikával egyet nem értők soha sem léptek fel azzal az igénnyel, hogy elhatárolják magukat a Szolidaritástól, hanem arra törekedtek, hogy a saját mozgalmuk által képviselt irányvonal többségbe kerüljön a Szolidaritáson belül is.

8. A "mindennapi élet" civil társadalommá strukturálódásának folyamatában különösen figyelemre méltó az öniszervező mozgalmak programja.

Az öniszervezés értelmezhető olyan mozgalomként is, amely a kiharcolt civil társadalom létezésének állandósulását biztosító változtatásokat tűzte zászlajára.

12. 04. 04
XWJW

- 71 -

Az első fejezetben megkíséreltük felvázolni azt a két tényezőt, amely kizárja a civil társadalom létezését a közép-kelet-európai társadalmakban.

Az öngazgató mozgalom törekvéseinek egyik része arra irányult, hogy átrendezze az egyén-gazdaság viszonyát. A megoldást a gazdaság szférájának az államtól való kiválasztásában vélték megtalálni. Ezt azonban nem a gazdaság reprivatizálásaként, hanem az állami tulajdonnak az öngazgatás elvén alapuló társadalmasításaként képzelték el.

Az állam-párt-egyén hagyományos viszonyrendszerének megbontása a másik feltétel, amely nélkül nem képzelhető el a civil társadalom hosszútávú és garantált fennmaradása. Az állam-egyén viszonyában a legjelentősebb változást a Szejm kétkamarássá tétele jelentette volna, amely a civil társadalom érdekeinek állami szintű képviseletét lett volna hivatott intézményesíteni, annak minden járulékával együtt /nyilvánosság, alternatív programok stb/.

Az állam-párt viszony új elemeként a két ház hatáskörének jogi szabályozása jelölhető meg, amely egyet jelentett volna annak rögzítésével, hogy miben áll a pártnak az államban betöltött vezető szerepe.

Az egyén-párt kapcsolat leglényegesebb eleme, a felsőház választási rendszere, változatlan maradt volna. A változó elemet a párt vezető szerepének olyan értelmezése adta, amely jogi garanciákkal kívánta biztosítani, hogy az ne

9. Érdekes következtetésekre adhat alkalmat Gombár Csabának az állampolitikai rendező elvekről¹²⁴ tett megjegyzéseinek felidézése. Különösen azon állítása hasznosítható itt, amely szerint az általa rendező elveknek nevezett pluralizmus, korporatizmus és direkt participáció összeegyeztethető, sőt egymást feltételező. A lengyel válság 16 hónapi nyílt-szakasza mindhárom rendezőelvet felszínre vetette. A direkt participáció, korporatizmus, és a pluralizmus Gombár Csaba által használt értelmében valószínűleg nem fedné le pontosan azokat a jelenségeket, amelyek Lengyelországban kibontakoztak. Ennek pontos körülhatárolása hosszabb elemzést igényelne. Az azonban állítható, hogy mind a három forma "magelve" megjelent a lengyel társadalom önszerveződési kísérleteiben. A direkt participáció és a korporatizmus esetében ez könnyebben átlátható. Az izgalmas kérdést azonban a pártelvűség felbukkanása, és a pártosodás gondolatának kialakulása jelenti.

Az az állítás, hogy léteztek pártelvet érvényesíteni kívánó kezdeményezések nem vitatható, a történelmi tények itt nem hagynak kétséget. A Szolidaritás csúcsvezetősége a korábban részletesen vázolt konfrontáció kerülő taktikájának megfelelően ellenezte a párt-alapítási kísérleteket.

A párt egyszerűen töréspontnak tekintette az ilyen irányú tevékenységeket. Ennek tudatában a pártkezdemények

nem is a Szolidaritást akarták párttá alakítani, hanem azonkívüli új szerveződéseknek akartak ilyen minőséget adni.

A lengyel válság idején a három rendezőelv nem csak összeegyeztethető volt, hanem logikusan fel is tételezték egymást. A direkt participáció elvének érvényesítése a helyi szint pluralizálását, a korporatizmus elve az Alsóházon keresztül az állam plurálissá tételét, a pártok bevezetése pedig a pártrendszer plurálissá alakítását célozta. A párt kompromisszum képessége azonban csak az alsó szint pluralizálását bírta el. Az állami szervezet esetében ezt már megengedhetetlennek ítélte mindössze a helyi szint - az állami szervezetrendszeren kívüli - közép- és országos szintre transzformálását tűrte el. A pártrendszer plurálissá tételének programja pedig közvetlen és azonnali retorziókat váltott ki belőle.

10. Megerősítve kell látni azt az első fejezetben tett megállapításunkat, hogy a közép-kelet-európai rendszerekben a mozgalmak elsősorban válsághordozó szerepet töltenek be. A lengyel válság megoldási módja azt mutatja, hogy a politikai rendszer kísérlete nem a második fejezet I. pontjában elemzett, a válságot nyílttá érlelő okokat próbálta megoldani. A mozgalmak követeléseinek adaptálása helyett a fennálló társadalmi- politikai struktúra fenntartását értékelte fontosabbnak, ami egyet jelentett a mozgalmak totális felszámolásával, illetve föld alá szorításával.

12. 04. 04.
Kulcs

- 74 -

Ezzel azonban a válság objektív alapjai csak további elemekkel gyarapodtak és ez az, ami aggodalommal töltheti el Lengyelország sorsának alakulását figyelemmel kísérőket.

12. 04 04
K. Kov

J e g y z e t e k

- 1./ Papp Zsolt: Polgári társadalom és politikai állam
in: Politika és politikatudomány
- 2./ Papp Zsolt: i.m. 188.o.
- 3./ Pokol Béla: Iparosítás és modernizáció / A modern
funkcionalista rendszerelmélet megoldási
kísérletei/
i.n. Társadalomtudományi Közlemények
1984/3. 429.old.
- 4./ Pokol Béla : i.m.
- 5./ J.Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetvál-
tozása.
- 6./ Pokol Béla: i.m.
- 7./ A Gramsci Az új fejedelelem 33.-34.o.
- 8./ A Gramsci Az új fejedelelem 34.o.
- 9./ A Gramsci Az új fejedelelem 36.o.
- 10./ Selections from the Prison Notebooks of A.Gramsci .
Idézi Roger Simon: Gramsci Hegemonia koncepciója című
munkájában. / Marxism Today 1977. I.szám /
- 11./ R.Simon: i.m.
- 12./ Selections from the Prison Notebooks of A.Gramsci. Idézi
R.Simon.
Ebben az idézetben a "vezetés" szó jelentése azonos a hege-
monia kifejezés jelentésével.
- 13./ A.Gramsci: Új fejedelelem 129-130. old.
- 14./ Agh Attila: Társadalmi önszerveződés és szocializmus
/ kézirat / 10.old.
- 15./ Pokol Béla: i.m. 435. old.
Pokol elsősorban a két világháború között
önálló és belső logika szerint működött
jogrendszert, tudományt és oktatási szfé-
rát hozza fel példaként.
- 16./ Szoboszlai György: Súlypontok és tendenciák a szocialista
társadalom és az állam viszonyában
/kézirat/

17./ Szoboszlai:	i.m.
18./ Ágh Attila:	Védekező társadalom /kézirat / 14.old.
19./ Ágh Attila:	Védekező társadalom / 20 old./
20./ Szoboszlai:	i.m. 34. old.
21./ Szoboszlai:	i.m. 33. old.
22./ Szoboszlai:	i.m. 36. old.
23./ Szoboszlai:	i.m. 27. old.
24./ Ágh Attila:	Védekező társadalom 18.old.
25./ Ágh Attila:	használja a Védekező társadalom című munkájában a "mindennapi élet" kifejezést. Ágh Attila szerint a funkcionális differenciálódás létrehozza a társadalom duális strukturáját. Ez a dualitás megjelent az egész társadalomban és olyan kettősséget alakít ki, mint a háztartás-gazdaság kispolitika-nagypolitika magéletiség-zártság-közéletiség-nyíltság. A polgári társadalom ezekben a fogalompárokban mindig az alacsonyabb szintekhez kötődik. Mint láthattuk a szocialista társadalomban is szükségszerűen létezik a polgárok " mindennapi élete " mint olyan szféra, amely a "magánviszonyok" által uralt és mentes a "közviszonyoktól."
26./	Ezt a módszert használva bontotta ki Ágh Attila a szocialista politikai rendszerek civil társadalmainak azokat a jellegzetességeit, amelyekkel elhatárolta őket a nyugati civilizációk polgári társadalmaitól.
27./ Szabó Máté:	Társadalmi mozgalmak, politikai rendszer, modernizáció. / Vannak-e alternatív társadalmi mozgalmak Magyarországon/ Kézirat 15. old.
28./ Szabó Máté:	i.m. 23.old.
29./ Szabó Máté:	i.m. 22.old.

30./ Szabó Máté:

i.m. 18.old.

A mozgalmi szektor problémájának bővebb kifejtése Szabó Máté kandidátusi értekezésében olvasható.

31./ Szabó Máté:

i.m.

32./

Ez az állítás megkérdőjelezhető annak a kérdésnek a felvetésével, hogy miért nem tekinthető mozgalomnak pl.: a magyarországi "demokratikus ellenzék" vagy Lengyelország 70-es éveinek második felére gondolva a KOR. és a ROPCIÓ, vagy az a megmozdulás sorozat, amellyel a dorogi lakosok tiltakoztak a városuk melletti szeméttégető üzemeltetése ellen.

A dolgozatban használt mozgalom fogalom tartalmi elemének tekintjük a szerveződés tudatos társadalomváltató jellegét.

Ezt megítélésünk szerint nem meríti ki, ha egy közösség egy rossz helyi döntés megváltoztatása érdekében együttműködik, majd céljának elérésével megszűnik, feladja szervezett jellegét. Ezért nem soroljuk a fogalom körébe a pusztán egyszeri, helyi döntések megváltoztatására irányuló szerveződések.

Szintén a dolgozatban használt mozgalom fogalom tartalmi elemének tekintjük, hogy a mozgalmak az adott politikai rendszerben elfoglalt helye elismert, létezése pedig legális legyen. Ezért nem tekintjük a mozgalom fogalmát adekvátnak az illegális, vagy "féllegális" KOR és hasonló kezdeményekre.

Ezzel nem akarjuk csökkenteni a fent említett csoportosulások jelentőségét, de a dolgozatban alkalmazott mozgalom fogalom konzekvens használata elengedhetlené teszi ezeket a megszorításokat.

33./ Szabó Máté:

részletesen foglalkozik ezekkel a kérdésekkel a már többször idézett tanulmányában. A dolgozatban használt megközelítési módot, tőle vettük át.

34./

A mozgalmak válságjelző funkciójával több Szabó Máté tanulmány is foglalkozik. Az "Alternatív mozgalmak - a posztindusztriális társadalmak előfutárai" c. írásában részletesen elemzi az általa "diszfunkcionális funkcionalitásnak" nevezett jelenséget.

- 35./ Szabó Máté: ismerteti kandidátusi munkájában O. Rammstedt ideáltipikus sémáját, amely azokat a fázisokat állítja rendbe, amelyekben keresztülhaladhatnak a társadalmi mozgalmak. Itt szerepel utolsó, hetedik állomásként az intézményesedés.
- 36./ Szabó Máté: Vannak-e alternatív társadalmi mozgalmak Magyarországon./Kézirat/ 29. old.
- 37./ Szabó Máté: i.m. 27. old.
- 38./ Bibó István: Az európai társadalomfejlődés értelme i.m. Válogatott tanulmányok III. kötet 103-107 old.
- 39./ Bibó István: i.m. 107. old.
- 40./ Fellegi Tamás: Stabilitás és válság/Kézirat/
- 41./ Fellegi Tamás: i.m.
- 42./ Ilyen esemény volt pl. 1970.-ben Lengyelországban a karácsony előtti húsár emelés, vagy pl. az 1980. augusztus 14-én kezdődött gdanski sztrájk esetében, Anna Walentynowicz elbocsátása.
- 43./ Fellegi Tamás: i.m.
- 44./ Hogy Lengyelország esetében milyen hirtelen változott nyílttá az addig lappangó válság, azt jól mutatják az akkor végzett szociológiai felmérések. A gazdaság helyzetét a következőképpen ítélték meg a kérdezettek. 1980. februárjában 50 % vélekedett úgy, hogy jó és 46 % pedig úgy, hogy rossz a gazdaság helyzete. 1980. júliusában az arány már 28 %-65 %, 1980. szeptemberének közepén pedig 9 %-86 % volt.
- 45./ Ezt a kategóriát használja Forgács Imre a - Feljegyzés a lengyel eseményekről hírügynökségi és sajtó jelentések alapján című írásában /Kézirat/
- 46./ Alex Pravda publikálta egyik tanulmányát a Soviet Studies 1982./2 számában ezen a címen.
Poland 1980." From Premature Consumerism to labour solidarity.

- 47./ Fellegi Tamás: i.m.
- 48./ V.ö. az I. fejezetnek azzal a rés-
szével, amely a tőkeviszony álla-
mosítását értelmezi.
- 49./ Fellegi Tamás: i.m.
- 50./ A lex Pravda: i.m. 167. old.
- 51./ A kutatás Moja situácia rodzinna
címen futott a LEMP KB. Marxizmus
Leninizmus Kutató Intézetének kere-
tében. Eredményeit a Nowe Drogi
1980/6 száma közölte. Az adatokat
A. Pravda idézett munkájából vettük át.
- 52./ A. Pravda: i.m. 168. old.
- 53./ A. Pravda: i.m. 168. old.
- 54./ A. Pravda: i.m. 172. old.
- 55./ Ezt a jelenséget már Rakowski is em-
liti " A Köztársaság a 80-as évek
küszöbén " című munkájában.
- 56./ Az adatokat A. Pravda idézett munká-
jából vettük át. Ott található a
lengyel nyelvű forrás pontos megne-
vezése is. / 177. old./
- 57./ Ez látható a már hivatkozott Forgács
Imre írás ban idézett LEMP KB. 6.
plénümán elhangzott Kania beszédében
is.
- 58./ A példák Forgács Imre idézett munká-
jában olvasható.
- 59./ A Gdanski 21. pont szövegét közölte
a Dokumentumok G. MTJ. kiadvány is.
- 60./ Erről bővebbet A. Touraine Solidarity
c. munkájában lehet találni
- 61./ 1981. októberében és novemberében
figyelnek fel azokra a klubokra, ame-
lyek célja egy későbbi időpontban
történő párttá alakulás.
" A varsói kerekasztal beszélgetés"
című cikk a Robitnik aug. 27-i számá-
ban jelent meg. Ebből idézünk:

J. Kuron: az utóbbi időben sok esetről hallottam, amikor emberek próbáltak pártot alakítani Mert a párt alapítók célja az, hogy megóvják a szakszervezetet attól a helyzettől, amelyben át kellene vennie a hatalmat, hiszen a szakszervezet arra való, hogy védje a társadalmat a hatalommal szemben.

Bugaj: ... azt hiszem, késő azon vitatkozni, hogy lesznek-e pártok vagy sem. Lesznek. Óhatatlanul szembe kerülünk a választások kérdésével, s ez hatalmas katalizátor lesz... E pillanatban a képviselők legalább 30 %-a olyan ember, akit mindenhol kirugtak, akik senkit sem képviselnek.

- 62./ Lech Walesa-t idézi Touraine.
- 63./ Lásd a 21. pont publikálásáról mondotakat.
- 64./ 1980. október 24-én kérte a Szolidaritás nyilvántartásba vételét, de a Varsói Vajdasági Biróság komoly változtatásokat látott szükségesnek az alapokmány szövegében. A Szolidaritás a Legfelsőbb Birósághoz fordult és kérte a kiegészítések érvénytelenítését. Ezzel egyidőben sztrájkfelhívást tett közzé. Az LB. november 10-én érvénytelenítette a vajdasági biróság ítéletét és bejegyezte a Szolidaritás szakszervezetet.
- 65./ A Touraine Solidarity i.m.
- 66./ Touraine i.m.
- 67./ Touraine i.m. 59. old.
- 68./ A szolidaritás sajtójáról Szilágyi Szabolcs könyve ad némi információt.
- 69./ J. Staniszkis: Lengyelország utban a katonai államcsíny felé.
70. Touraine i.m.

Decem. 1977
12. október
K. K.

- 71./ A Michnik 1980. november 14-én Var-
sóban " Amit akarunk, és amit lehet "
cimmal elhangzott előadása.
- 72./ Touraine i.m.
- 73./ Touraine i.m.
- 74./ Touraine i.m.
- 75./ A Kormánybizottság és az ÜSZB meg-
állapodásának szövege olvasható a
Kronológia című kiadványban / Áramlat
Független Kiadó/ is.
- 76./ A Statutum szövegét közzétették az MTI
belső kiadványai is.
- 77./ J. Staniszkis előadása a Rósa Luxem-
burg Vállalatnál 1981. június 8-án.
- 78./ J. Staniszkis Lengyelország utban a
katonai államcsiny felé.
- 79./ Touraine i.m. 67. old.
- 80./ Varsói kerekasztal beszélgetés.
in Robitnik.
- 81./ Touraine i.m. mű 68 old.
- 82./ Touraine i.m. 70. old.
- 83./ Touraine i.m. 71. old.
- 84./ A Hálózat 1981. márciusában alakult
a Gdanski hajógyár és a Mielec WSK
üzem kezdeményezésére.
- 85./ A tanulmány olvasható P. Raina: Poland
81. Towards Social Renewal.
- 86./ Az öngazgatás vitát mint a párt és a
Szolidaritás közötti végső konflik-
tust Fellegi Tamás elemzi " Harc a
társadalmi hegemoniáért...c. írásában.
/Kézirat/
- 87./ A bydgoszczi konfliktust többek között
Szilágyi Szabolcs könyve is ismerteti.
- 88./ Touraine i.m. 186. old.

- 89./ Touraine i.m. 186.old.
- 90./ A dokumentum a mozgalom értékbázisát 4 forrásból eredezteti;
 - Nemzeti hagyományok
 - Keresztény etikai elvek
 - Demokratikus politikai elvek
 - Szociális gondolat
 A hivatkozott értékek listája:
 - munkás egység a kizsákmányolás ellen
 - társadalmi igazságosság
 - polgári szabadságok
 - munkásmozgalmi tradíciók /1956."70-
 "76./
 - nemzeti értékek
 - világnézeti pluralitás
- 91./ P.Raina: Poland 81. 175.old.
- 92./ P.Raina: i.m. 176.old.
- 93./ P.Raina: i.m. 176.old.
- 94./ P.Raina: i.m. 176.old.
- 95./ P.Raina: i.m. 194.old.
- 96./ Varsói Megegyezésnek nevezték a Walesa és a kormány közötti megállapodást, melyet Walesa a vezetőséggel való konzultálás nélkül kötött a bydgoszczi provokáció ügyében.
- 97./ J. Staniszkis: Lengyelország utban a katonai államcsíny felé.
- 98./ Raina i.m. 194. old.
- 99./ J. Staniszkis: A Szolidaritás veszélyeztetettsége.
- 100./ P.Raina i.m. 179.old.
- 101./ J.Staniszkis: Lengyelország utban a katonai államcsíny felé.
- 102./ S.Staniszkis: A Szolidaritás veszélyeztetettsége
- 103./ J.Staniszkis: Lengyelország utban a katonai államcsíny felé.

Kulcs

- 104./ Fellegi Tamás: Harc a társadalmi hegemoniáért...
- 105./ Touraine i.m. 97. old.
- 106./ A nomenklaturának nevezik a párt je-
lölési jogát a gazdasági, politikai
kulcs pozíciókra. A pozíciókat feltünté-
tő lista megszabja, hogy mely tisztek-
re milyen szintű párt szervnek van
kinevezési hatásköre.
- 107./ Zbigniew Kowalewski: A Szolidaritás és a hatalom konfron-
tációja a katonai puccs előestéjén.
- 108./ Nem minden körzetben támogatták a
munkástanácsok közvetlen választások-
kal történő megalakítását. A lublini-
csoport például a delegálást célsze-
rűbbnek vélte.
- 109./ A nomenklaturának vége?
Beszélgetés H. Szlajferrel. Az interjú
1981. augusztusában készítette a
Gegenstimmen c. lap munkatársa.
- 110./ Z. Kowalewski: i.m.
Lásd még Z. Kowalewski: Az aktív
sztrájk taktikájáról. Gegenstimmen
1981. december.
- 111./ Lásd a LOT igazgatójának kinevezése
körüli harcokat.
- 112./ A nomenklaturának vége?
Beszélgetés H. Szlajferrel.
- 113./ Fellegi Tamás: Harc a társadalmi hegemoniáért...
- 114./ Fellegi Tamás: Harc a társadalmi hegemoniáért....
- 115./ Pl. ezt a nézetet fejtette ki Sárkozy
Tamás a Jogász Szakkolégium 1986-os
visegrádi szakmai táborában.
- 117./ Az önkormányzat védelmében.
Solidarnosc 1981./augusztus 14.
- 116./ A nomenklaturának vége?
Beszélgetés H. Szlajferrel.

Ezen tisztelettel az érdeklődő
munkatársak megkeresésére
Szabó M. /H. H.
/H. H.
Ezen tisztelettel az érdeklődő
munkatársak megkeresésére

10

- 118./ A nomenklaturának vége?
Beszélgetés H. Szlajferrel.
- 119./ Z. Kowelewskzi: A Szolidaritás és a hatalom konfon-
tációja a katonai puccs előestéjén.
- 120./ Fellegi Tamás: Harc a társadalmi hegemoniáért,
12 old.
- 121./ Nagymértékben formalizált és intéz-
ményesedett mozgalmi kötődésekkel
nem, vagy alig rendelkező szervezetek
igénylik maguknak a társadalmi moz-
galmi identitást./ Szabó M./
- 122./ " A társadalmi mozgalmak intézményesen
szervezeteken belül kénytelenek kibon-
takozni, illetve valódi mozgalmi iden-
titásuk nem fejlődhet ki igazán."
/ Szabó M./
- 123./ Szabó M: Vannak-e alternatív társadalmi moz-
galmak Magyarországon.
19. old.
- 124./ Gombár Csaba: Állampolitikai rendezőelvek és a
helyi társadalom. /Kézirat/

12. 04. 04
KUNW

- Szabó Máté: Társadalmi mozgalmak , politikai rendszer,
modernizáció Kézirat
- Szabó Máté: Adalékok a társadalmi mozgalmak kutatásához
Kézirat
- Szabó Máté: Alternatív mozgalmak-a posztindusztriális társadalom
előfutárai? Kézirat
- Szabó Máté: Az új társadalmi mozgalmak és a politikai rendszer
változásai a fejlett tőkés államokban: a zöldek
Kandidátusi értekezés
- Bauer Tamás: Tervgazdaság, beruházás, ciklusok KJK
- Mizsei Kálmán: A lengyel válság gazdasági okai Medvetánc
- Rakowski: Köztaársaság a 80-as évek küszöbén ELTE ÁJTK
- Magyar Bálint: Az 1945 utáni lengyel agrárfejlődés Kézirat
- Forgács Imre: Feljegyzés a lengyel eseményekről a hírügynök-
ségi és sajtójelentések alapján Kézirat
- Intejú Jacek Kuronnal International Herald Tribune 1981 jun.
27-28.
- A.Touraine: Solidarity /The Analysis of a Social Movement:
Poland 1980-81/ Cambridge, Univ.Camb.Press 1983
- A.Pravda: Poland 1980: From Premature Consumerism' to Labour
Solidarity Soviet Studies 1982/2.
- P.Raina: Poland 1981
Towards Social Renewal Georg Allen and Unwin 1985
- A Magyarország 1980-81-es számai
- A C.N.S. Nemzetközi dokumentumok és C.SZ. S. a lengyel vál-
ságra vonatkozó cikkei
- Szilágyi Szabolcs: Varsói krónika MTI, 1986.
- A.Michnik: Amit akarunk, és amit lehet
Független, 1982.
- J.Staniszkis: Az önkorlátozó forradalom.... Független, 1982.
- Hálózat, Önkormányzati Alsóház, Aktiv sztrájk 1980-81.
Független, 1983.
- Kronológia 1 Független
- Varsói kerekasztal-beszélgetés Beszélő 1.